T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

WITTGENSTEIN'IN RENKLER KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Kübra ATALAY ALTUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM

Çankırı 2021

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

WITTGENSTEIN'IN RENKLER KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Kübra ATALAY ALTUN

ORCID: 0000-0002-8531-7095

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM

Çankırı 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ii
TEZ KABUL VE ONAY iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
KISALTMALAR vii
ŞEKİL LİSTESİ viii

1. GİRİŞ 1

2. WITTGENSTEIN'IN HAYATI VE FELSEFESİ 3

2.1. Hayatı 3
2.2. Felsefesi 5
2.2.1 Wittgenstein'ın Erken Dönem Düşünceleri 8
2.2.1.1. *Defterler* Eserindeki Düşünceleri 9
2.2.1.2. *Tractatus* Eserindeki Düşünceleri 11
2.2.2. Wittgenstein'ın Geç Dönem Düşünceleri 16

3. FELSEFE TARİHİNDE RENKLER KONUSU 32

4. RENKLER KONUSUNDA WITTGENSTEIN'IN DÜŞÜNCELERİ 39

4.1. Erken Dönemindeki Renk Düşünceleri 39
4.2. Geç Dönemindeki Renk Düşünceleri 40
4.3. Wittgenstein'ın Renklere İlişkin Görüşlerinin Ortaya Çıkardığı Problemler 54

5. SONUÇ 61

KAYNAKLAR 63
ÖZGEÇMİŞ 69

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *WITTGENSTEIN'IN RENKLER KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

30 / 04 / 2021

Kübra ATALAY ALTUN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kübra ATALAY ALTUN tarafından hazırlanan *WITTGENSTEIN'IN RENKLER KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ* başlıklı bu çalışma, *30.04.2021* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından Felsefe* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖKCÜ	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun Akın CENGİZ	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 202.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günlük hayatımızda renklerle çok fazla temas etmemize rağmen üzerinde kafa yorma gereği duymayız. Ancak 20.yy. filozofu olan Wittgenstein renkler hakkında düşünmüş ve bu düşüncelerini eserlerinde dile getirmiştir. Renklerin herkes tarafından aynı görünebilme imkanını sorgularken Wittgenstein'ın renkler konusundaki düşüncelerini öğrendiğimde bunları kendimin renkler hakkındaki düşünceleriyle karşılaştırmak istedim ve bu konuda ondan ne öğrenebileceğimi ortaya koymaya çalışmak istedim. Aslında, benim için Wittgenstein'ın renkler hakkındaki görüşlerinden en ilgi çekici olanı, renklerin tanımlanamaması ve renkleri öğrenirken ya da anlatırken renklerin gösterilerek anlatılabilmesine ilişkin görüşüdür. Medyada 2015 yılında çıkan ve benim de 2019'da dikkatimi çeken; gerçekte mavi siyah renklere sahip olan, ama gözlemciler tarafından farklı renklerde algılanan elbiseyle ilgili haber, Wittgenstein'ın renklerin tanımlanmalarına ilişkin görüşlerinden şüphe duymama yol açtı. Bu nedenle filozofun renkler hakkındaki görüşünün bazı durumlarda mümkün olamayacağını düşünerek, tezimde Wittgenstein'ın renklere ilişkin görüşlerini ele almaya yöneldim. Tezimin her aşamasında ilgisini ve bilgisini benden esirgemeyen tez danışmanım Doktor Öğretim Üyesi Mustafa Yıldırım'a, tezimde kullanacağım kaynaklar konusunda benden yardımını esirgemeyen ve Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Arş. Gör. İlyas Altuner'e, maddi ve manevi desteklerini hep hissettiğim aileme, fikir konusunda her zaman beni destekleyen eşim Doğan Fırat Altun'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

30/04/2021

Kübra ATALAY ALTUN

ÖZET

Tezin Başlığı : Wittgenstein'ın Renkler Konusundaki Düşünceleri
Tezin Yazarı : Kübra ATALAY ALTUN
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM
Anabilim Dalı : Felsefe Anabilim Dalı
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 30.04.2021

Wittgenstein erken ve geç dönem olarak iki döneme ayrılan düşünceleriyle 20. yüzyıla damgasını vurmuş en önemli filozoflardan birisidir. Onun görüşleri, başta dil felsefesi olmak üzere, mantık, matematik felsefesi, zihin felsefesi, etik, din felsefesi, estetik gibi alanlarda etkili olmuştur. Çalışmamızda öncelikle Wittgenstein'ın erken ve geç dönem düşünceleri ele alındıktan sonra, felsefe ve bilim tarihinde renkler konusunda öne sürülen görüşler ve teoriler irdelenmiştir. Daha sonra ise Wittgenstein'ın erken ve geç dönemlerinde renkler konusunda öne sürdüğü düşünceler incelenmiştir. Sonrasında ise, Wittgenstein'ın, renkler konusundaki görüşlerini dile getirirken özellikle renklerin gösterilerek anlatılabileceği düşüncesinin, renk illüzyonu, ters spektrum ve renk körlüğü gibi durumların anlaşılmasında bize yardımcı olamayacağı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise, Wittgenstein'ın renkler konusundaki görüşlerine ilişkin bir genel değerlendirme yapılmış ve tezde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Wittgenstein, Renkler, Renk İllüzyonu, Dil Felsefesi, Renkler Teorisi.

ABSTRACT

Title of the Thesis: Wittgenstein's Thoughts on Colors

Author of the thesis: Kübra ATALAY ALTUN

Supervisor: Assistant Professor Mustafa YILDIRIM, Ph.D

Department: Department of Philosophy

Type of Thesis: Master

Acceptance Date: 30.04.2021

Wittgenstein is one of the most important philosophers who left his mark on the 20th century with his thoughts divided into two periods as early and late periods. His views have been influential in fields such as philosophy of language, logic, philosophy of mathematics, philosophy of mind, ethics, philosophy of religion, and aesthetics. In our study, first of all, Wittgenstein's early and late thoughts are discussed, then the views and theories put forward about colors in the history of philosophy and science are examined. Then, the ideas that Wittgenstein put forward about colors in his early and late periods were examined. Afterwards, it has been tried to show with examples that Wittgenstein's idea that colors can be explained by showing them, while expressing his views on colors, cannot help us in understanding situations such as color illusion, reverse spectrum and color blindness. In the conclusion part of our study, a general evaluation was made about Wittgenstein's views on colors and the findings in the thesis were included.

Keywords: Wittgenstein, Colors, Color Illusion, Philosophy of Language, The Theory of Colors.

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Eds.	Editörler
s.	Sayfa numarası
S.	Sayı
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No Sayfa
Şekil 2.1: Küp……. 31
Şekil 4.1: Kırmızı Daire……... 43
Şekil 4.2: Mavinin Tonları……... 48
Şekil 4.3: Farklı Tonlar…… 48
Şekil 4.4: Farklı Tonlar…… 48
Şekil 4.5: Renklerin Gösterilemezliği İle İlgili Resim……... 57
Şekil 4.6: Beyaz Bağcıklı, Pembe Ayakkabı……... 58
Şekil 4.7: Mavi ve Kırmızı Haplar……... 59

1. GİRİŞ

Dil felsefecisi olarak Wittgenstein iki döneme ayrılan düşünceleriyle -erken ve geç dönem- felsefe tarihine damgasını vurmuş önemli bir filozoftur. Onun yirminci yüzyılın en etkileyici düşünürlerden birisi olduğunu ve analitik felsefede merkezi bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz.[1] Wittgenstein felsefenin ana probleminin dil probleminden kaynaklı olduğunu savunmuş, dil problemi çözüldüğünde diğer tüm felsefi sorunların ortadan kalkacağını düşünmüş ve böylelikle dil felsefesi alanına yönelmiştir. Erken döneminde dil felsefesi hakkında söylediklerinin üzerine başka bir düşünce olmadığını ve dil probleminin çözüldüğünü düşünmesine rağmen geç dönem düşüncelerinde dil felsefesi probleminin çözülmediğini fark etmiştir. Filozofun erken dönem düşüncelerini *Defterler* ve *Tractatus Logico-Philosophicus* eseri yansıtmaktayken, *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap, Zettel, Kesinlik Üzerine, Kültür ve Değer, Renkler Üzerine Notlar* ve *Felsefi Soruşturmalar* gibi çalışmalar ise geç dönem eserlerindendir. Wittgenstein'ın bütün felsefe problemlerini çözdüğünü düşündüğü *Tractatus*'taki ve öncesindeki düşünceleri onun erken dönem düşüncesi olarak adlandırılırken, 1929'da Cambridge'e yeniden dönmesiyle birlikte erken dönem görüşlerinde önemli bir revizyona gittiği dönemi ise geç dönem düşüncesi olarak bilinir. Ayrıca, *Tractatus*'un 1922'de yayımlanması ile Wittgenstein'ın 1929'da Cambridge'e yeniden dönmesi arasında geçen süreç ise genellikle geçiş dönemi olarak adlandırılır.

Wittgenstein'ın üzerinde fazlaca durduğu bir konu da renkler konusudur. Wittgenstein, *Tractatus, Defterler, Mavi Kitap, Kahverengi Kitap* ve *Felsefi Soruşturmalar* başlıklı eserlerinde felsefenin temel problemlerinin çözümüyle ve dil felsefesinin ana problemlerini çözmeye çalışırken renkler konusuyla da ilgilenmiş; renklere ilişkin önermeleri analiz etmiş ve bu önermelerin gerçeklikle olan bağını anlamaya çalışmıştır. Daha çok fiziğin ve özellikle de optiğin konusu olan renkler, felsefe tarihi boyunca çok sayıda filozofun da ilgilendiği meselelerden birisi olmuştur. Renk mefhumu hayatımızın her anında farkında ya da bilincinde olduğumuz bir fenomen iken, nasıl bir fenomen olduğu çok da sorgulanmamış bir

[1] Biletzki, A. ve Matar, A. (2020). "Ludwig Wittgenstein", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (ed. E. N. Zalta). Erişim Tarihi: 23.04.2021, https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/wittgenstein/.

konudur. Bildiğimiz üzere, üç ana renk olmasına rağmen, bu ana renklerin çeşitli şekillerde birleşimiyle birçok ara renk ortaya çıkar. Bir cismin kırmızı renkli olduğunu söylediğimizde, herkesin aklına tek bir kırmızı renk gelir mi? Şu an imgelediğimiz kırmızı renginin diğer insanların imgelediği kırmızı rengiyle aynı olması mümkün müdür? Kırmızı kelimesiyle tek bir renk anlatılmaya çalışılsa da, aslında, kırmızı kelimesi, açık kırmızı, koyu kırmızı, gül kırmızısı gibi birçok rengi de içinde barındırır. Diğer bütün renkler için de aynı durum geçerlidir. Öyleyse, anlatmak istediğimiz bir rengi, o renkteki bir cismi göstererek örneğin bir kağıt ya da bir bez parçası üzerinde göstererek anlatabiliriz. İşte Wittgenstein da renklere ilişkin düşüncelerini şekillendirirken, renklerin ve renk sözcüklerinin tanımlanmasının pek de mümkün olmadığını, bir rengin, ancak o renge sahip olan bir nesne aracılığıyla gösterilerek anlatabileceğini öne sürer.

Bu çalışmanın temel amacı, Wittgenstein'ın renkler konusundaki düşüncelerini ele alarak onun yaklaşımının haklılığını sorgulamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için, Wittgenstein'ın renklerle ilgili görüşleri ile verdiği örnekleri inceleyeceğiz ve sonrasında da günümüzde renk illüzyonu ve renk körü olan bireyler üzerine yapılan araştırmalar ışığında değerlendireceğiz. Giriş bölümünden sonra, çalışmamızın ikinci bölümünde, öncelikle Wittgenstein'ın hayatı, eserleri ve görüşlerini ana hatlarıyla ele alacağız. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise felsefe tarihinde renkler konusundaki temel görüşleri ve renklere ilişkin tartışmaları ele alacağız. Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise Wittgenstein'ın renkler hakkındaki görüşlerini detaylı bir şekilde ele alacağız. Çalışmamızın sonuç kısmında ise, Wittgenstein'ın renklere ilişkin görüşlerini renk illüzyonu olayı ve renk körü bireyler üzerine yapılan çalışmalar ışığında değerlendireceğiz ve şu sorunun cevabını arayacağız: Wittgenstein'ın renklerin yalnızca gösterilerek anlatılabileceği düşüncesi gerçekten doğru mudur ve eğer bu düşünce doğru ise bir kişi tarafından gösterilmek istenen renk ile karşıdaki insanların gördükleri renk birbiriyle aynı mıdır? Yoksa değil midir?

2. BÖLÜM: WITTGENSTEIN'IN HAYATI VE FELSEFESİ

2.1. Hayatı

26 Nisan 1889 Avusturya doğumlu Wittgenstein 20. yüzyılın en önemli filozoflarındandır. Babası fabrikatör olan Wittgenstein dolayısıyla iyi durumlu bir ailenin sekizinci çocuğudur. Babası sanat destekçisiyken annesi de iyi bir piyanistti. Wittgenstein'nın küçüklüğünden beri evlerinde sanatla ilgili pek çok toplantılar olduğu için sanatla iç içe büyümüştür.[2]

Wittgenstein dört yaşına kadar konuşmamıştır. G. Erickson'un bu konuyla ilgili yazdıkları şu şekildedir.

> *"Tek bir kelime bile konuşmayan dört yaşındaki çocuk kahvaltı masasında oturuyordu. Aniden annesine döndü ve şöyle sordu: "kızarmış ekmek mi?" bu soruya cevap verilmeden önce daha öncesinden neden hiçbir şey söylemediğine dair sorular sorulduğunda "hiçbir şey söylemeye değmez gibiydi. Cevabını verdi."*[3]

Dört yaşında konuşmaya başlayan Wittgenstein hayatının geri kalanında ise kekeme olarak konuşarak devam etmiştir. Belki de dil felsefesine yönelmesinde ki en büyük etken de kekeme olmasıdır. Söylemek istediklerini normal insanlar gibi birden söyleyememesine karşılık sadece kekemeliğin değil normal konuşan, birbirleriyle iletişim içinde olan insanların da anlaşılmasında ki sorunlarla ilgilenmiştir.[4]

Wittgenstein'ın dikkatini mantık ve matematik felsefesi konuları çekmiştir. Bu yüzden 1912 yılında Cambridge'e giderek Bertrand Russell (1872-1970) ile tanışmıştır. Russell Wittgenstein'ın felsefeye olan ilgisini ve diğerlerinden farklı bir akıl yapısının olduğunu hemen anlamıştır. "Russell yazdığı otobiyografisinde Wittgenstein'ı "geleneksel olarak yetişmiş, tutkulu, içten, yoğun ve baskın bir kişi ve

---

[2] Panova, E. (2006). "Wittgenstein'ın Felsefi Metamorfozu" (Çev: F. Osman), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *15* (2), 383-413, s. 384.
[3] Erickson, G. W. (1991). Wittgenstein's Remarks on Colour, *Diálogos San Juan-Puerto Rico*, 57, 113-136, s. 114.
[4] Ludwig J. J. Wittgenstein: Biyografi. (2014 Nisan). Erişim tarihi: 19 Kasım 2018 http://felsefeguncesi.blogspot.com/2014/04/ludwig-jj-wittgenstein-biyografi.html.

tanıdığım en zeki insan" olarak tanımlamaktadır.[5] Wittgenstein çalışmalarıyla mantık ve metafiziğe katkı sağlamıştır. "Wittgenstein gibi Viyana Çevresi düşünürlerinin fen bilimlerindeki gelişmelerden etkilenerek mantıksal pozitivizm adı altında 1920'li yıllarda bilim ile bilim olmayan (metafizik) ayrımına yardımcı olabilecek kıstaslarla, bilim felsefesine getirdikleri yenilikler önemliydi."[6]

Ruh hali kolayca değişen Wittgenstein Cambridge'den ayrılıp I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ordusuna katıldı. Savaş sırasında felsefi düşüncelerinden uzak kalmayıp, İtalyan esir kamplarında tutulduğu sıralarda çok konuşulan ilk eseri *Tractatus* eserini tamamlamıştır. "Wittgenstein hayatında sadece *Tractatus Logico-Philophicus* (1922) ile 'Mantıksal Form Üzerine Bazı Düşünceler' (1929) adlı bir makale yazmıştır. *Tractatus*'un kapsam alanı çok geniştir. Wittgenstein *Tractatus*'ta mantık üzerine ilk düşüncelerden etik ve mistik konularına kadar her şeye yer vermiştir." [7] O, *Tractatus*'ta "önermeleri sadece açıklığa kavuşturmakla insanlığa nasıl hizmet edilebilir, dünya iyiye doğru nasıl değiştirilebilir?"[8] gibi sorulara cevap aramış ve eseri yayınladıktan sonra felsefeyle uğraşmayı bırakmıştır. Çünkü felsefi problemlerin hepsine yanıt verdiğini düşünmüştür.

Babasının ölümünden sonra Wittgenstein'a yüklü miktarda miras kalmış fakat Wittgenstein bu mirası kabul etmeyip akrabalarına devretmiş ve daha sonraki yaşamında maddi zorluklar içinde bir hayat sürdürmüştür. Ekonomik sıkıntılar içindeki filozof, bahçıvanlık, sınıf öğretmenliği hatta kız kardeşlerinden birinin ev mimarlığı gibi işlerle uğraşmıştır.[9]

---

[5] Wittgenstein'ın Bakma Tutkusu. *Düşünbil Dergisi*, (2017). Erişim tarihi: 19 Kasım 2018 https://dusunbil.com/ludwig-wittgensteinin-bakma-tutkusu/.

[6] Alada, D. (2004). "İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59 (2), s. 12.

[7] Hacker, P. (2001). "Ludwig Wittgenstein (1889-1951)", *A Companion to Analytic Philosophy*, (ed. A. P. Martinich & D. Sosa), New York: Blackwell Publishers, s. 68-69.

[8] Nutku, U. (2006). "Felsefenin Temel Disiplini: Ontoloji", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (1), 79-84, s. 81.

[9] Panova, E. (2006). "Wittgenstein'ın Felsefi Metamorfozu" (çev. F. Osman), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *15* (2), 383-413, s. 384.

Tam da bu dönemlerinde geç dönem düşünceleri diye adlandırılan düşünceleri oluşmaya başlamıştır. Wittgenstein, felsefeyi bıraktığı dönemde şahit olduğu iletişim biçimlerinde uzun ve sıralı cümle kurmadan insanların anlaşabildiklerin görmüştü. Diyalog halindeki insanlar resimleştirmeden tek bir kelime kullanarak ne demek istediklerini anlatabiliyor ve karşısındaki insanlarda ne demek istediklerini anlayabiliyordu. Bu örneklerle Wittgenstein erken döneminde "anlamın resim kuramı" temelinde oluşturduğu felsefesinin eksik yanlarının olduğunu anlayıp, geç döneminde "dil oyunları kuramı" temelinde oluşturacağı felsefesinin temellerini atmıştır.

Daha sonrasında ise Wittgenstein 1929 yılında Cambridge Üniversitesi'ne eğitim vermek için geri dönmüştür. "1939 yılında felsefe profesörü olarak yükseldi, 1947 yılında istifa etti. ABD, Viyana, Norveç ve İrlanda arasında konargöçer bir hayat yaşadı ve prostat kanserinden dolayı 29 Nisan 1951 hayatını kaybetti."[10]

2.2. Wittgenstein'ın Felsefesi

Wittgenstein'ın felsefesinin en önemli özelliği, daha önce de belirtildiği gibi, erken dönem ve geç dönem şeklinde iki döneme ayrılmasıdır. Hatta bu iki dönem arasında bir de geçiş döneminin bulunduğu iddiası da oldukça yaygın şekilde savunulur. Onun hayattayken basılan tek eseri olan *Tractatus Logico-Philosophicus* ve onun ölümünden sonra yayınlanmış olsa da *Tractatus*'un temellerini oluşturan *Defterler: 1914-1916* eserlerinde ele almış olduğu düşünceler, onun erken dönem felsefesini oluşturur. Filozofun geç dönem felsefesini ise *Mavi ve Kahverengi Kitaplar*, *Kültür ve Değer*, *Philosophical Grammar* gibi eserlerde ve geç dönemin *magnum opus*u olan *Felsefi Soruşturmalar'*da ele aldığı düşünceler oluşturmaktadır.

Wittgenstein, erken döneminde, "dil ve dünya arasındaki bağlantının ne tür bir bağlantı olduğunu, anlamın ve doğruluğun ne olduğunu, dil ve doğruluk arasındaki ilişkiyi sorarak dil felsefesine yeni bir boyut getirmiştir."[11] O, bu sorulara yanıt ararken mantıktan yardım almıştır. Geç dönemindeki düşüncelerinde ise dil

[10] "Wittgenstein'ın Verdiği Yaşam Mücadelesi", *Düşünbil Dergisi*, (2017). Erişim tarihi: 29 Kasım 2018 https://dusunbil.com/wittgenstein-ve-verdigi-yasam-mucadelesi/.

[11] Alkayış, A. (2018). "Dil Felsefesi Bağlamında Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* İle *Felsefi Soruşturmalar* Döneminin Karşılaştırılması", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-47, s. 38.

çözümlemesi üzerinde çalışmış ve *Felsefe Soruşturmalar* kitabını kaleme almıştır; ancak söz konusu eser Wittgenstein'ın ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Erken döneminde ideal dili ele alırken geç döneminde gündelik dili irdelemiştir. Erken dönemde dili insanlar arasındaki resim alışverişi olarak nitelendirirken, geç döneminde dili insanlar arasında oynanan bir oyun olarak nitelendirmiştir. Onun düşüncesine göre erken döneminde ki dil, iletişim halindeki insanların aklında olan resmi karşısındakine aktarması olarak tanımlanırken, geç döneminde ise dil iletişim halindeki insanların birbirlerine bir şey anlatırken dil oyunu oynayarak iletişim kurmaları olarak tanımlanır. Dil oyununa bir örnek verecek olursak, mesela eşinin kendisiyle hiç ilgilenmediğini düşünen bir kadının, eşine "Benimle ne kadar da çok ilgileniyorsun!" dediğinde, aslında onun kendisiyle hiç ilgilenmediğini söylemeye çalışması bir dil oyunudur. Çünkü söz konusu kadının eşine söylediği cümlenin ardında başka bir anlam vardır. Bu gibi ifadelerde ki alt anlamlar, dil oyunu aracılığıyla bulunarak iletişimin sağlıklı hale gelmesi sağlanabilir.

Wittgenstein'ın ilgilendiği temel alan dil felsefesidir. Düzgün bir iletişim için gerekli olan şeyin ideal dil olduğunu savunmuştur. Bu ideal dil, "Wittgenstein tarafından *Tractatus'*ta savunulan dil anlayışı[dır]. Bu anlayışa göre her bir göstergenin yalnızca tek bir nesneye karşılık olarak kullanıldığı bir dili, düşünmenin kusursuz bir aracı olarak kurmak zorunludur."[12] Wittgenstein'ı anlamak için onun dil felsefesinden bahsetmek gerekir. Dil felsefesinin temel problemi düşüncelerin sözcüklerle aktarılmasıdır.

> *"Dil felsefesi: dilin köklerini, dilin işlevsel ve bilişsel niteliklerini, dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi ve anlamın doğasını sorgulayan felsefe etkinliğidir. Bilgi felsefesi, zihin felsefesi, dilbilim, psikoloji ile iç içedir. Analitik (çözümlemeli) felsefeye göre felsefenin önemli bir disiplinidir. Anlam nedir? Dil gerçek dünyayı nasıl yansıtır? Dil doğuştan mıdır, yoksa öğrenilir mi? Bir cümlenin anlamı, parçalarından nasıl meydana gelir? gibi sorularla düşüncenin aracı olan dili sorgular".*[13]

[12] Altınörs, A. (2000). *Dil felsefesi sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 43.
[13] Tepe, D. "Dil Felsefesinin Temeli ve İfadeleri Önemi". Erişim Tarihi: 30 Kasım 2018, https://www.academia.edu/36800914/Dil_Felsefesinin_Tarihi_%C4%B0%C3%A7eri%C4%9Fi_ve_%C3%96zellikleri.

Dil felsefesinin görevi dil ve gerçek dünya arasındaki bağı sorgulamaktır. Böylesi bir düşünceyi özellikle erken döneminde dile getiren bir düşünür olarak Wittgenstein dil felsefesini, felsefenin geri kalanının temeline yerleştirerek Fregeci geleneği takip etmiştir. Felsefede soruyu sorma ve soruya cevap verme konusunda dilin yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu sorun çözüldüğünde felsefenin hiçbir probleminin kalmayacağını düşünerek bu konuya kendini adamıştır.

Wittgenstein erken dönem düşüncesinde dil ile dünya arasında bir ilişkinin bulunduğu ve dünyanın dili sınırladığı anlayışlarını savunmuştur. Ona göre dil, dünyayı resmeder. Çünkü "dünya, tüm gerçekliktir."[14] Dünya nesnelerden oluşur ve bu nesnelere tekabül eden şeyler adlardır. Bu dil çözümlemesinde dilin ve dünyanın sınırlarının eşit olduğuna vurgu yapmaktadır. Dünya ve şey durumları karmaşıktır, bunların yalın hali nesne ve şeylerdir. Şey durumlarını biliriz, bu bilgimiz onların resimleridir, tümcenin anlamı resimdir. Doğru bilgi sadece doğru resimdir, yanlış bilgi ise yanlış resimden ibarettir. Dünyada var olan her şeyin resmi yapılabilir. "Bu söylemiyle Wittgenstein metafizik olanları yok saymış olmaktadır. "Metafizik olan şeyler dünyaya tekabül etmeyen bir fizikselliği bulunmayan şeyler olduğu için Wittgenstein'ın söyleminde onlar resmedilemez ve resmedilemeyen şeylerde yanlıştır. Bu mantık yoluyla varabileceğimiz bir sonuçtur."[15] Belki de bu yüzden Wittgenstein erken dönem düşünceleriyle yetinmeyip eksiklerinin farkına vararak geç dönem düşüncelerine gerek duymuştur.

Erken dönem düşüncesinde Wittgenstein'a göre; dünya olguların toplamıdır, dil ise cümlelerin toplamıdır. Dünyayı çözümlemek istiyorsak önce olayları çözümlemeliyiz. Dili çözümlemek istiyorsak da buna cümleleri çözümleyerek başlamalıyız. Cümleler doğru resimlerdir. Cümlelerin doğruluk değerini anlamak için gerçeğe tekabül edip etmediğine bakmalıyız, gerçeğe tekabül ediyorsa doğrudur. Resim gerçeğe uygunsa cümle doğrudur ve anlamlıdır.

[14] Gündoğan, A. O. "Dil- Düşünce Ve Varlık İlişkisi". Erişim tarihi: 30 Kasım 2018, http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Dil-Dusunce-ve-Varlik-Iliskisi.pdf?i=1.

[15] Altuner, İ. (2010). "Olguların Diliyle Konuşmak: Tractatus Üzerine Bir Deneme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 17, 65-70, s. 66-67.

> *"Wittgenstein, önermenin anlamı dile getirebilecek biçimde mantıksal bir yapıya sahip olduğunu düşünür. Önermenin bir anlamı ifade edebilmesi mantıksal söz dizim kuralları içinde mümkün olur."*[16]

Ona göre temel cümleler adlardan oluştuğu için bunlar doğrudan objeye denk düşer. Temel cümlelerin bu yüzden doğruluk değerine bakılmasına gerek yoktur. O, yine, erken dönem düşüncesinde söylenebilir olan ve sadece gösterilebilen olan arasında bir ayrım yapmıştır. O, aynı zamanda, iletişimdeki yanlış anlaşılmaların dilin mantığının anlaşılamamasından kaynaklı olarak ortaya çıktığını düşünmüş ve neyin düşünülebilir ya da söylenebilir olduğunun sınırını çizmek istemiştir.

Geç dönem düşüncesinde ise dil ile dünya arasındaki ilişkisi konusunda, "artık Wittgenstein ideal bir dil anlayışından vazgeçmiştir. Onun için yapılacak şey artık bellidir: üst kavramlardan vazgeçmek ve dünya, dil, deneyim gibi kavramların, artık masa, kapı kadar alçakgönüllü kullanımlar olduğu sonucuna varmak. Bu noktada dil oyunları düşüncesi olgunlaşmaya başlar."[17]

2.2.1. Wittgenstein'ın Erken Dönem Düşünceleri

Wittgenstein'ın erken dönem düşüncelerinin oluşmasında onun *Defterler* ve *Tractatus*'ta öne sürdüğü fikirler belirleyici olmuştur. O, felsefe tarihinde bin yıllar boyunca ele alınmış problemlerin, dilin işleyişine yönelik doğru bir yaklaşımın geliştirilmesiyle çözülebileceğini düşünmüş ve bundan dolayı dil felsefesine odaklanmıştır. O, felsefede uzun zamandan beri tartışılan problemlerin dilin mantığının yanlış anlaşılmasından dolayı ortaya çıktığını düşünmüş ve bu sorunu çözmeyi hedeflemiştir. Onun öncellikli hedefi olarak dil hem var olan hem de var olmayan şeyler hakkında konuşmaya fırsat tanımaktadır. Dilin bu fırsatını Wittgenstein var olmayan şeyler hakkında konuşmaktan sıyırmaya çalışmış ve var olmayan şeyler hakkında konuşulmasının gereksiz olduğunu savunmuştur. Bu konuda dilin bir sınırının olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bu dil sınırıyla neyin var olup neyin var olmadığını bilinerek konuşulması gereken konular belirlenebilecekti. Wittgenstein dilin sınırlandırılması konusunu erken döneminde resim kuramı aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. O, dil ve dünya arasındaki bağlantıyı

[16] Çakmak, C. (1997). "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi". *Felsefe Arkivi*, 30, 141-151, s. 141.
[17] Rızvanoğlu, E. (2006). "Wittgenstein ve Bakhtin'de Tekdillilik ve Çokdillilik Sorunu". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 123-130, s. 125.

kurarak resim kuramını ortaya koymuştur. Dünyadaki her nesne dilde bir isme tekabül eder, dünya ve dil arasındaki bağlantı bu şekilde sağlanır.

"Wittgenstein hayatı boyunca aklına gelen fikirleri defterine not tutarak kaydetmiş, onları kitap haline getirmek için de en uygun sıralama hangisi ise onu tercih etmiştir."[18] *Defterler* eseri de 1914-1916 yılları arasında tuttuğu notlardan elde edilmiş eseridir. Hayatı boyunca tutmuş olduğu notlar Wittgenstein'ın kendi isteği üzerine yok edilmiştir. *Defterler* eseri Viyana dışında yaşayan küçük kız kardeşinin evinde şans eseri bulunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

2.2.1.1. *Defterler* Eserindeki Temel Düşünceler

"Wittgenstein'ın *Defterler*'deki görüşüne göre; "mantık kendi başının çaresine bakmalıdır."[19] Onun mantık düşüncesine göre; bir imin olanaklı olabilmesi için imlenebilir olması gerekir. Örneğin; "Sokrates Platon'dur" önermesinin anlamsız olması bilinçli bir şekilde imgelenemez olmasından dolayıdır. Bu konuda, Yıldırım'a göre, Frege'nin kavrayışı şu şekildedir:

> *"Frege'nin düşüncesine göre; 'modern kimyanın kurucusu olan kişi' ifadesinin gönderiminin olmadığını düşünen birisi, bu cümlenin yanlış olduğunu düşünecektir. Ancak bu ifade yanlış olsa da, yine de bir anlama sahip olacaktır. Frege'nin sistemi açısından, buradaki sıkıntı, anlamlı olan bu ifadenin, neden bir düşünceyi ifade etmediğidir. Frege de bu durumun farkındadır. Ancak o, bu ifadenin, modern kimyanın bir kurucusu olan birinin olduğunu bildirmeyip, onu varsaydığını öne sürer."*[20]

Frege'nin düşüncesine göre, uygun bir şekilde kurulan cümle anlamlı olmalıdır. Wittgenstein, Frege'nin bu görüşüne katılmaz; ona göre olanaklı cümle uygun kurallara göre kurulur, bu şekilde kurulmuş bir cümle anlamsız olursa, bunun sebebi cümleyi kurarken cümlenin bazı kısımlarına anlam yüklemediğimizden kaynaklanır.[21]

---

[18] Hacker, P. (2001). "Ludwig Wittgenstein (1889-1951)", *A Companion to Analytic Philosophy*, (ed. A. P. Martinich & D. Sosa), New York: Blackwell Publishers, s. 69.
[19] Wittgenstein, L. (2004). *Defterler: 1914-1916* (Çev: Ali Utku). İstanbul: Birey Yayıncılık, s. 11.
[20] Yıldırım, M. (2017). "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı". *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 7(2), 163-183, s. 178.
[21] Wittgenstein, *Defterler*, s. 11.

Düşünce ve düşünülen şeyin özdeşliği felsefenin önemli bir sorunudur. '2 çarpı 2 eşittir 4' ise bu önerme 'a = a' önermesinden farksız değildir. Özne ve yüklemden oluşan bir cümle de bu tür bir yapıya sahiptir. "Bu sandalye kahverengidir" cümlesi basit ve anlaşılır bir cümle gibi görünür, ancak aslında belirsizliklerin ortadan kaldırılması için bu cümleyi daha da uzatmamız gerekir. Bu cümlenin belirsizlikten uzak tutularak kurulan cümlesi şuna benzer şekilde uzun kurulurdu: "Oturma odasındaki mavi masanın yanında duran sandalye kahverengidir." Bu tür bir cümle mantıksal bir resme sahip olmasından dolayı apaçık bir cümledir.[22]

Özne ve yüklem ile kurulan bir cümlede imgelenen şey anlatılabilir olmalıdır. O halde imlenen şey ile özne-yüklem cümlesi arasındaki bağlantı nasıl bir bağlantıdır? Wittgenstein'a göre im ile imlenen şey arasındaki bağlantıyı sağlayan mantıksal özdeşliktir. [23] "Özdeşlik İlkesi (Öİ); her nesne kendisine özdeştir" [24] şeklinde açıklanır.

Wittgenstein'a göre bir önermenin mantıksal açıdan anlamlı olabilmesi için dünyanın mantığına uygun olması gerekir. "Dünyanın mantığı tüm doğruluk ve yanlışlığı önceler." [25] Dilin mantığını anlayabilmek için dünyanın mantığını da anlamak gerekmektedir. Dilin aracılığı ile kurulan bir cümle resimsel bir teoriye göre olmalıdır. Resmedilen bir önermenin doğruluğunu ya da yanlışlığını resimle karşılaştırılarak anlaşılabilir.

Wittgenstein'ın *Defterler*'de dil ve dünya arasındaki bağıntı hakkında verdiği örnek şu şekildedir: "Eğer sobayı seyre dalmışsam ve sonra bana şöyle denir: ama şimdi senin tüm bildiğin sobadır, sonucum gerçekten önemsiz görünür. Çünkü bu, meseleyi, sanki ben sobayı dünyadaki pek çok şey arasında bir tek şey olarak incelemişim gibi gösterir. Ama sobayı seyre daldıysam, o benim dünyamdı ve başka her şey onun aksine renksizdi."[26] Demek ki bu "zamansızlık", sobayı seyretme örneğinde anlaşılacağı gibi, kendini, bütün varlığın seyir ve temaşaya bırakma, başka

[22] Wittgenstein, *Defterler*, s. 13-14.
[23] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 12.
[24] Tarımcıoğlu, H. (2019). "Özdeşlik İlkesi Sorunu ve Yansımalı Olmayan Mantıklar", *Felsefe Arşivi*, 51, 249-260, s. 252.
[25] Wittgenstein, *Defterler*, s. 25.
[26] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 102.

her şeye karşı ilgisiz olma, böylece ne geçmişi anımsama ne gelecek beklentisi içinde olma anlamında olsa gerek."[27]

2.2.1.2. *Tractatus* Eserindeki Temel Düşünceler

Wittgenstein'ın erken dönem düşüncelerini oluşturan diğer bir eseri de *Tractatus*'tur. Dilin işleyişine ilişkin doğru bir anlayışın geliştirilmesine odaklanan bu eser, "dilin olgular dünyasının bir resmini verdiğini ve tek tek olgulardan müteşekkil bir yapıya sahip olan dünyanın mevcut hâliyle yansıtılmasıyla dilin asli görevini yerine getirdiğini"[28] iddia eder. Wittgenstein bu eserinde dil ve dünya ilişkisi için şunları söyler: "Dünya, dil ve düşünce; ortak bir bileşenler biçimini ve bu bileşenlerin olası düzenlemelerini paylaşıyor olmalı."[29]

Tractatus yedi temel önerme ve bu yedi önermeden türetilmiş alt önermelerden oluşan bir eseridir. Kitaptaki önermeler şu şekildedir:

1. *"Dünya olduğu gibi olan her şeydir.*
2. *Oluğu gibi olan, olgu, olgu bağlamlarının öyle varolmasıdır.*
3. *Olguların mantıksal tasarımı, düşüncedir.*
4. *Düşünce anlamlı tümcedir.*
5. *Tümce, temel tümcelerin doğruluk fonksiyonudur. (Temel tümce kendi kendisinin doğruluk fonksiyonudur.)*
6. *Bir doğruluk fonksiyonunun genel biçimi [¯p,¯ξ, O (¯ξ)] şeklindedir. Bu bir tümcenin genel biçimidir.*
7. *Üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı."*[30]

Wittgenstein, *Tractatus*'un önsözünde kitabın anlamını şu şekilde açıklar: "Söylenebilir ne varsa açık söylenebilir, üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı."[31] Bu sözü Wittgenstein'ın erken dönem düşüncesine damga vurmuş ve onun felsefeye genel bakış açısını anlatan bir söz olmuştur. Onun erken döneminde etkilendiği iki filozof olmuştur ki bu filozoflar Frege ve Russell'dır. Wittgenstein'a

[27] Soykan, Ö. N. (2006). *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*. İstanbul: MVT Yayıncılık, s. 24.
[28] Özsoy, S. (2015). "Anlamın Resim Kuramından Dil Oyunlarına: Ludwig Wittgenstein". *Mavi Atlas*, (4), 145-154, s. 148.
[29] "Ludwig Wittgenstein'ın Acımasız Dürüstlüğü, (2017). Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018, https://dusunbil.com/ludwig-wittgensteinin-acimasiz-durustlugu/.
[30] Wittgenstein, L. (2000). *Tractatus Logico-Philosophicus* (çev: O. Aruoba), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, s. 13, 25, 43, 85, 135, 171.
[31] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 9.

göre, o üzerinde konuşulabilecek şeyleri *Tractatus*'ta anlatmış ve bunlara kendisinin geç dönemine gelene kadar bir son vermiştir. O, *Tractatus*, gündelik dili ve felsefi dili birbirinden ayırmış ve felsefi dilin yanlış kullanılmasından dolayı ortaya çıkan sorunlara vurgu yapmıştır.

Ona göre, dünya olduğu gibi olan ve doğal olan her şeydir. Ama dünyayı oluşturan şeyler değil, yalnızca olgulardır. Çünkü sadece olgular nelerin olduğu gibi olup olmadığını belirleyendir. Wittgenstein açısından olgu nesneler arasındaki ilişkiyi belirleyen önermelerdir. Örneğin 'ağaç toprağın üzerinde bulunuyor' önermesi bir olguya tekabül eder ve dünya da bu tür önermelerin resmettiği olgulardan oluşur.

"Wittgenstein'a göre anlamlı önermeler olgusal gerçeklik ile örtüşüp örtüşmemelerine bağlı olarak "Doğru-Yanlış" değeri alabilen doğa bilimi önermeleridir."[32] Nesne sanki kendi başına var olabilen, olgu gibi görünse de bu şey olgudan daha önce ayırt edilmiş olmalıdır. Filozofa göre; nesneler birbirleriyle bağlantılıdır. Bir nesne diğer nesneyle ilişkisi olmadan düşünülemez. Nesnelerin doğasına bakarak onların ne tür bir olgu bağlamında karşımıza çıkacağını bilebiliriz. Bir nesnenin olanağı o var olduğundan itibaren belirlidir, sonradan yeni bir olanak ortaya çıkmaz. Bir nesneyi bilmek için onun içsel olanaklarının hepsini bilmemiz gerekir. Her şey uzamlı olarak verilmiştir. Uzamın kendisi boşluk olarak düşünülebilir; ama bir nesne uzamsız düşünülemez. Yine renklerin bir uzamı olmak zorundadır. Dünyayı düşünmek ve doğru ya da yanlış imgelemek için buna gerek vardır.

Wittgenstein, a priori olarak doğru bir tasarımın bulunmadığını düşünür. Bir olgunun tasarımlanabilir olması onun düşünülebilir olmasını gösterir. Doğru düşüncelerin hepsi dünyanın tasarımıdır. "Mantıksız olan hiçbir şeyi düşünemeyiz."[33] Çünkü mantıksız bir dünyanın nasıl bir şey olduğunu bilemeyiz, dolayısıyla mantıksız olanı dillendiremeyiz. Anlamlılığın olanaklı olmasının sebebi dil ve dünyanın aynılığından dolayıdır. Bunu şemayla gösterirsek:

"fact (olgu)…dünya *dünya……..dil*

[32] Arslan, M. (2017). "Wittgenstein'da Matematik Felsefesi". *VII. Mantık Çalıştayı Kitabı*, ed. Vedat Kamer, Şafak Ural, İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, s. 45.
[33] Wittgenstein, *Tractatus*, s. 25.

Obje…state of affair (şey durum) *olgu durumu…….önerme*

isim ……..öge önerme *şey durumu…….öge önerme*

önerme……dil *obje---------isim"*[34]

Wittgenstein'a göre düşünceyi dillendirmemizi sağlayan şey tümce imidir. Tümce anlamı içermez, sadece düşünceyi dile getirmeye yarar. Düşünce tümce imi ile dile gelir, düşüncenin nesnesini tümce iminin öğeleri karşılar. Tümcede yalın imler adlardır. "Ad nesneyi imler. Nesne, onun imleridir." [35] Adlar nesnenin yerine kullanılır. İmler nesnelerin yerini tutar, nesneleri adlandırabilir ve yalnızca onlar üzerine konuşulabilir. Bir tümce nesne hakkında sadece nasıl olduğu hakkında bilgi verir, nesnenin ne olduğu konusunda bilgi vermez. Karmaşık tümcede nesne sadece betimlenerek verilebilir. Karmaşık tümcenin, yalınlaştırılıp özetlenmesi onun tanımlanmasıyla gerçekleşir. Tümcenin anlamı varsa, tümce bağlamındaki adın imlemi vardır.

Wittgenstein'a göre, adlardan oluşmuş temel önermeler ve buna tekabül eden şey durumları vardır. "Bir ad bir şey yerine geçer, bir başkası da bir başka şey yerine, aralarında da bağlantılıdırlar, böylece-canlı bir resim gibi-olgu bağlamını kurup ortaya koyarlar."[36] İletişimde kullanılan cümlelerdeki adlar ve onların durumları bir resim şeklinde imlenerek anlam kazanır. İnsanlar anlatılanları zihninde resimleştirerek anlamlandırırlar.

Wittgenstein'da tümce rastgele sıralanmış sözcüklerden ibaret değildir. Bir düzen ve anlam içerir. Tek başına sözcükler anlam ifade edemezler, sadece adlar bir araya gelip tümce oluşturduğunda anlam kazanır. Ama tümce özü bakımından adlardan farkı yokmuş gibi görünse de yine de onsan farklıdır. Aynı gibi göründükleri için Frege, tümceyi birleşik adlar olarak tanımlayabildi. "Tümce-iminin özü, onu yazılı imler yerine uzamlı nesnelerin (masalar, iskemleler, kitaplar gibi) bir araya gelerek oluşturduğunu düşünürsek iyice açıklık kazanır."[37] Dün masanın üzerinde bulunan beyaz kağıdı gördün mü? cümlesi ele alındığında masa nesnesini ve kağıt nesnesini

[34] Erdem, H. S. (2010). "Dil, Önerme ve Gerçeklik I: Wittgenstein Bağlamında Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, 3(5), 19-40, s. 23.
[35] Wittgenstein, *Tractatus*, s. 29.
[36] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 53.
[37] Wittgenstein, *a.g.e.*, s .31.

düşünerek bu nesnelerden bahsedildiğini zihnimizde canlandırabilirsek bu cümle açık bir cümle olur. Wittgenstein'ın söylediği de bu tümce gibi hayatımızdaki her tümcenin, nesne ile bağlantı kurarak daha iyi anlaşılabileceğidir.

Wittgenstein'ın düşüncesinde gündelik dilde bazı sözcükler farklı anlamda imlenir. Örneğin "'Esmer esmerdir' tümcesinde -ilk sözcük bir özel isim, ikincisi bir sıfattır- bu sözcükler yalnızca farklı imlemlere sahip değildir, bunlar farklı simgelerdir."[38] Bu örnekteki gibi, aynı sözcükler iki farklı anlam içerir ve gündelik dilde kullandığımız kelimelerin birçoğunda bu şekildeki bir durumla karşı karşıya kalırız. Wittgenstein'ın bahsettiği gündelik dildeki karışıklıklara neden olan şey, aynı sözcüğün farklı imlere karşılık gelmesidir. Felsefedeki anlam karmaşasının ardında da işte dildeki bu karmaşa yer almaktadır. Bu karışıklığa düşmemek için mantıksal bir im kullanmalıyız. Frege ve Russell'ın geliştirip kullandıkları mantıksal diller bu şekildedir; ancak Wittgenstein'a göre böylesi diller yine de bünyelerinde yanlışlıkları barındırmaktadır.

Wittgenstein, gündelik dilin insanların oluşturduğu bir şey olduğundan dolayı, onlar kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu düşünür. Bu yüzden gündelik dilin mantığı anlaşılamazdır. Felsefe sorunlarının da karmaşık bir yapıya sahip olan gündelik dilin tümceleriyle ifade edildiği için yanlış değil, saçmadırlar. Birçok filozof tarafından binyıllardır sorulmuş olan sorular aslında gündelik dilin karmaşıklığından dolayı çözümlenememiştir ve çözümlenemezler de; sadece ne kadar saçma oldukları anlaşılabilir. Bu anlaşılmazlığın sebebi dilin mantığını çözememiş olmamızdır. Bu yüzden tüm felsefe sorunları dil eleştirisinden ibarettir.

Felsefeyi bir bilim olarak değil de, bir etkinlik olarak düşünen Wittgenstein'a göre, felsefe düşünülebilen olanı açıkça söylenebilir yapmalıyken, düşünülemez olanı sınırlandırmalıdır. "Gösterilebilir olan, söylenemez." [39] Wittgenstein felsefenin amacının açıklanmasının tam olarak açık bir şekilde ortaya konulamamış olduğunu düşünmektedir. Ona göre, felsefe düşünülen bir şeyi açıkça söylenebilir kılan, düşünülmeyen şeyleri de sınırlandırması gereken bir etkinliktir. Şimdi düşünülmeyen bir şeyi düşünmeye çalışalım; apaçıktır ki düşünülemeyen bir şeyi düşünmek imkansızdır. Wittgenstein felsefenin amacının düşünülmez olanı sınırlandırmalıdır

[38] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 39.
[39] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 63.

dediği şey de imkansızın imkansızıdır. Zira insan zihninin imgeleyemediği şeyleri sınırlandırması mümkün değildir. Felsefe sadece düşünülen şeylerle ilgili etkinliktir, düşünülemeyen şeylerle ilgisi yoktur. Wittgenstein'ın imgelenemeyen ve düşünülemeyen şey olarak dile getirdiği şey metafizik düşüncelerdir ve o, felsefenin metafiziğe bir sınır getirmesi gerektiğini savunmuştur.

Wittgenstein, nedensellik konusuna da eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır ve geçmiş bir olgudan hareketle, gelecekte ortaya çıkabilecek bir olgunun önceden tahmin edilemeyeceğini ve bu olguları resmeden tümcelerden hareketle de başka bir tümcenin çıkarsanamayacağını düşünür. Dolayısıyla, nedensellik ve nedensellik bilgisi batıl inançtan başka bir şey değildir. Ona göre tek bir zorunluluk vardır ki o da mantıksal zorunluluktur. Bunun dışında başka bir zorunluluğun bulunduğunu düşünmek anlamsızdır. [40]

Ona göre, dilin sınırı dünyadır, dünyanın sınırı da mantıktır. Bundan dolayı, dünya mantık sınırları dışına taşsaydı düşünmediğimizi düşünemez ve düşünemediğimizi dile getiremezdik. Bir ben öznesi yoktur, ben diyebilmemizin nedeni felsefeyle benliğin, benim dünyam olmasıyla girmiştir.

Yine o, dünyanın var oluşunun gizemli olduğunu, nasıl var olduğunun ise gizemli olmadığını öne sürer. Ona göre, bir soru sorulabiliyorsa cevapta verilebilir. "Dile getirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini gösterir, gizemli olandır o."[41]

Wittgenstein *Tractatus* eseri boyunca dili sınırlandırdığını düşünmüştür. Ona göre "bu sınırın dışında kalanlar hakkında bir şey söyleyemeyeceğimiz için onlarla uğraşmak boşunadır." [42] Bu nedenle eserinin sonunda "üzerine konuşulamayan konusunda susmalı"[43] diyerek kendi felsefesini tamamladığını düşünerek ve tüm felsefi problemleri çözdüğünden emin bir şekilde felsefeyi bırakmıştır. Felsefenin bütün sorunlarını cevapladığını düşündüğü ve daha fazla üzerinde konuşulamaz olarak gördüğü *Tractatus*'u yazdıktan sonra felsefeye ara veren Wittgenstein, Ramsey ve Sraffa gibi düşünürlerin onun *Tractatus*'taki dil anlayışına yönelik eleştirilerini haklı bularak felsefenin sorunlarını ve kendi dil anlayışını yeniden

[40] Wittgenstein, *a.g.e.*, s .91.
[41] Wittgenstein, *a.g.e.*, s .171.
[42] Arlı Çil, D. (2019). "Wittgenstein'ın Birinci Dönem Düşüncelerindeki Resim Kuramı ve Anlamla İlgili Sorunlar". *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2, 102-115, s. 104.
[43] Wittgenstein, *a.g.e.*, s .173.

gözden geçirmeye başlayarak geç dönem görüşlerini şekillendirmeye başlamış ve bu görüşlerini nihayetinde *Felsefi Soruşturmalar*'da olgunlaştırmıştır. O, erken döneminde, nesnelerin uzamının, zamanının ve renklerinin olmasının zorunlu olması gerektiğini düşündüğü için, renklerin gerekli olduklarını ve nesnelere ait özellikler olduğunu düşünmüştür. Yani, ona göre, yalnızca rengi, uzamı ve zamanı olan şeyler nesne olabilirdi. O, renk konusunda, geç döneminde ise, daha kapsamlı bir yaklaşımı benimsemeye yönelmiştir. O, bu dönemde, nesnenin bir özelliği olarak renk konusunun ontolojik olarak da ele alınması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Yani, renklerin ontolojik statüleri konusuna da dikkatini yöneltmiştir.

2.2.2. Wittgenstein'ın Geç Dönem Düşünceleri

Wittgenstein'ın geç dönem felsefesinin *magnum opus*u olan ve o öldükten sonra yayımlanabilen *Felsefi Soruşturmalar*, Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki fikirlerinin pek çoğunun aslında hatalı olduklarını düşünmesinden sonra, akademik anlamda yeniden felsefeyle uğraşmaya başlamasıyla filizlenen olgun fikirlerin kaleme alındığı bir eserdir. Erken dönemdeki pek çok görüşünü değiştirdiğini söyleyebileceğimiz Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'ı yazma amacının şu olduğunu söyler: "Yazdıklarımla, başkalarını düşünmekten kurtarmak değil, tersine, eğer olanaklıysa, kendi düşüncelerini oluşturma uyarısı vermek isterim."[44] Wittgenstein, geç dönem felsefesinde, "anlamın artık bir hakikati bilmek değil bir etkinliğe bağlanmak sorunu"[45] olduğunu düşünür ve *Felsefi Soruşturmalar*'da, "Wittgenstein'ın günlük dilin kullanıldığı yere göre uygunluğunu iddiası *kanıtlanır* ve çoğu felsefi problemin felsefecilerin 'atıl (on idle)' durumdaki dile uygun olmayan sorular sormalarından kaynaklandığı"[46] vurgulanır.

Wittgenstein, kendisinin erken dönem düşüncelerindeki pek çok hatanın ve eksikliklerin farkına vardıktan sonra, geç dönem felsefesinin *magnum opus*u olan *Felsefi Soruşturmalar*'ı kaleme alırken, belli açılardan düşünme sıkıntısı çektiğini söyleyebiliriz. Ancak, yine de, Wittgenstein'ın amacı okurlara ne *Tractatus* eserindeki görüşleri ne de *Felsefi Soruşturmalar* eserindeki düşüncelerini empoze

[44] Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar*, (çev. Haluk Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları, 4. Baskı, s. 20.
[45] Rızvanoğlu, E. (2013). *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 5.
[46] Soskice, J. (1998). "Din Dili" (çev. Mustafa Turan). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 355-368, s. 361.

etmeye çalışmak değildir. O, okuyucuların bu eserlerdeki düşüncelerden etkilenerek, kendi bireysel düşüncelerini geliştirmelerine yardımcı olmak niyetindedir. Bu yüzden kendi düşüncesindeki hatalı yönleri ve eksikleri ortaya koyma cesaretini gösterip *Tractatus* eserinde gerekmedikçe suskun kalınması gerektiğini düşünmesine rağmen, sonrasında söz konusu eserinin eksik kalan yerleri tamamlamak için *Felsefi Soruşturmalar* eserini kaleme almıştır.

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'a Augustinus'un *İtiraflar* kitabından alıntı yaparak başlamıştır. O, sonrasındaysa, dildeki tek tek sözcüklerin nesnelerin isimleri olduğunu; tümcelerin ise bu sözcüklerin birleşimiyle oluştuğunu söyleyerek, her anlamı bir sözcüğün ifade ettiğini ve anlam ile sözcüğün birbiriyle ilişki içinde olduğunu söyler.[47] Dilin kelimelerle nasıl anlaşılabildiğini sorgulayan Wittgenstein alışveriş örneğini verir:

> *"Birini alışverişe gönderiyorum. Ona " beş kırmızı elma" işaretli bir kağıt pusula veriyorum. O, pusulayı, üzerinde elmalar işareti bulunan kasayı açan satıcıya götürüyor, sonra satıcı bir çizelgede "kırmızı" sözcüğünü arıyor ve onun karşısında bir renk örneği buluyor. Sonra satıcı asal sayılar dizisini – Onun bunu ezbere bildiğini varsayıyorum- "beş" sözcüğüne dek söylüyor ve kasadan her sayı için örnek olarak aynı renkten bir elma alıyor. –işte insan sözcüklerle bu ve benzer şekilde iş görüyor.".*[48]

Wittgenstein erken dönemindeki düşüncesinde dili sıralı tümcelerden oluşan iletişim şekli sanmıştı; fakat geç dönem düşüncesinde öyle olmadığının farkına varmıştır. Yukarıdaki elma örneğiyle erken dönem düşüncesinin yanlış olduğunu kavramıştır. Alıcı satıcıya ne istediğini söylemeden, cümle kurmadan sadece "5 kırmızı elma" yazılı kağıtla almak istediklerini alabilmiştir. Dil anlaşabilmek ve kendini anlatmak için kullanılıyorsa, alıcı ve satıcı üç kelimeyle anlaşabilmişlerdi.

Augistunus'un yaklaşımı üzerinde düşünmemizi salık veren Wittgenstein, usta ve çırak arasında oluşturulan basit dil örneği verir. Bu dilde, örneğin usta çırağına sadece tuğla diye bağırır ve çırak bu tek bir kelimeyi duyduktan sonra, ustasının tuğla istediğini anlar ve ona tuğlayı götürür. Usta 'kiriş', 'kolon' gibi kelimeleri

[47] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2017), s. 23.
[48] Wittgenstein, L. (2006). *Felsefi Soruşturmalar*, (çev. Deniz Kanıt), İstanbul: Totem Yayıncılık, s. 13.

kullanır ve çırak hepsinde doğru anlayarak hareket eder. Wittgenstein'a göre, Augustinusçu anlamdaki bu dil ilkel bir dildir.[49] Wittgenstein'a göre Augistunusçu yaklaşımda dilin bu usta çırak örneğiyle betimlenmesi, sınırlı bir dil alanı için uygundur; ancak bütün bir dil için tamamen doğru değildir. Wittgenstein, bu Augistunusçu dil yaklaşımının kapsayıcı olmadığını düşünür.

Wittgenstein'a göre dilin işleyişi şu şekilde olur ki biri bir sözcüğü söyler, bunu duyan ve iletişim içinde bulunulan kişi de belli bir davranışta bulunur. Bu bir dil oyunudur ve Wittgenstein, Augistunus'un yaklaşımdan hareketle ilkel bir dil diye ifade ettiği basit bir dilin, dil oyunu olduğunu söyler.

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'ın 8. maddesinde, başka bir dil oyunu örneği verirken, bu sefer renkle ilgili göstergeleri de işe dâhil eder. Bu madde bir inşaat ustasının sadece "bu" ve "oraya" kelimeleriyle çıraklarıyla anlaşabildiği ve çırakları eylemde bulunmaya yönelten bir dil örneğidir. Renkleri farklı olan plakalardan oluşan, malzemelerin 'burası' diye gösterilen bir yerde bulunduğu ve ustanın 'orası' diye gösterdiği ve 'a'dan 'd'ye kadar harflerin alfabedeki sırası kadar döşeme taşının bulunduğu bir ortamda usta örnek bir rengi eline alır ve "bu, oraya" diyerek işaret eder, yine farklı bir renkteki örneği alır ve tek söylediği "bu oraya" kelimeleridir.[50] Ancak bu şekilde dilde de usta, kalfasını istediği şekilde yönlendirebilmekte ve kalfası, ustasının bütün talimatlarını anlayabilmektedir.

Erken döneminde dili, resim aktarımı olarak nitelendiren Wittgenstein geç döneminde dil oyunu olarak kavrar ve dil oyununun çeşitlerini şu şekilde sıralar:

> *"Emirler vermek ve onlara uymak, bir nesnenin görünüşünü betimlemek ya da onun ölçülerini vermek, bir betimlemeden nesne oluşturmak (bir çizim), bir olayı bildirmek, bir olaya ilişkin spekülasyon yapmak, bir varsayımı oluşturmak ve denetlemek, bir deneyin sonuçlarını tablo ve çizelgelerle göstermek, bir hikaye yaratmak ve onu okumak, oyun oynamak, şarkı söylemek, bilmeceler çözmek, bir şaka yapmak; anlatmak, bir pratik aritmetik problemini çözmek, bir dili diğer bir dile çevirmek, sormak, teşekkür etmek, sövüp saymak, selamlaşmak, dua etmek."*[51]

[49] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2017), s. 24.
[50] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2017), s. 26.
[51] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2006), s. 24.

İşte tüm bu örnekler ve daha fazlası dil oyununun bir parçasıdır. Dilin tarihine bakılacak olursa önceleri nesnelere bir etiket gibi adlar verilip bu nesneler hakkında konuşulmaya başlandığı düşünülse de Wittgenstein bizlere ünlem sözcüklerini hatırlatır: Defol! Aaa! İmdat! Evet! Hayır! Bu kelimeler bir nesneden bahsetmez, ancak yine de bir şeyler anlatırlar. "İmdat!" diyen bir kişinin yardıma ihtiyacı olduğunun anlaşılması durumunda olduğu gibi. Bu durumda sözcükler nesnelerin adlarıdır tanımı doğru olamaz.

Wittgenstein diğer taraftan "Öğelere varolma ve varolmama durumu yüklenilebilir mi?" [52] sorusunu gündeme getirir ve bu soruya bir kimsenin şu şekilde cevap verebileceğini söyler: "Dildeki her şey öğelerin aralarındaki bağlantıdan oluşuyorsa, bir öğenin varlığı ya da varolmadığı konusunda konuşmak anlamsız olurdu. Varoluş bir nesneye yüklenemez zaten varolmasaydı adlandırılamazdı ve biz onu dil oyunumuzda kullanamazdık."[53]

O, *Felsefi Soruşturmalar*'da, mantığın alamet-i farikasının ne olduğunu da sorgular, zira onun erken dönem görüşlerinde mantık dil ve dünya arasındaki ilişkiyi kuran aşkınsal bir formu ifade etmekteydi. Wittgenstein'ın geç dönem düşüncesine göre, mantık bütün bilimlerin temeline iner. Zira bütün her şeyin doğasını irdelemek mantığın asli görevidir. Ona göre, biz empirik olarak deneyimlediğimiz şeyleri doğrudan anlamak isteriz, çünkü bizler bu tür şeylerin anlaşılmamış olduklarını düşünürüz.[54] O, sonrasında, Augustinus'un *İtiraflar*'da sorduğu bir soru ve verdiği yanıtı alıntılar: "Zaman nedir? Eğer kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem bilmiyorum." [55] Aslında cevabını çok iyi bildiğimiz ama sözcüklerle ifade edemeyeceğimiz durumlar vardır. Zamanın ne olduğunu herkes bilir; fakat zamanın tanımını yapmak durumunda olduğumuzda, bildiklerimizi tabiri caizse bir anda unutuveririz ve sanki cevabı birilerinin bize hatırlatması gerektiğini düşünmeye başlarız. Wittgenstein, zaman kavramını tamımlarken başımıza gelebilecek bu durumla, doğa bilimlerine ait bir sorunu açıkladığımızda karşılaşmayacağımızı ifade eder.[56]

[52] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2006), s. 39.
[53] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 39.
[54] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 60-61.
[55] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 61.
[56] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 61.

Onun *Felsefi Soruşturmalar*'da dilin en temel bileşenlerinden birisi olan tümceler ve önermeler konusundaki görüşlerine de bakmakta fayda vardır. Ona göre bir tümcenin her zaman net ve kesin bir anlamı olmalıdır. Bir tümcenin anlamının belirsiz olması aslında mantıksal sorunudur. Wittgenstein, anlamın belirsizliği konusunda şu örneği verir: "Adamı odada sıkıca kilit altında tuttum –yalnızca açık tek bir kapı vardır."[57] Burada, anlamsal ve olgusal açıdan bir sorun vardır. Zira olgusal düzeyde örneği düşündüğümüzde, bir kişinin sıkıca kilit altında tutulması durumu ile kişinin kilit altında tutulma durumundan kurtulabileceği açık bir kapının olması birbiriyle bağdaşmaz. Semantik açıdan baktığımızda da iki yargının birbiriyle çelişmesi söz konusudur. İşte, Wittgenstein, kesinlikten uzak olan bu tür ifadelerin anlamlarının belirsiz olduğunu düşünür ki bu aslında bir tür anlamsızlıktır. O, anlam vermede başarılı olunamamasının nedeninin sözcüklerin net görünüşünü bilmediğimizden kaynakladığını düşünür ki bu net görünüşün verilememesi dilimizin gramerinden kaynaklanan bir sorundur. Bu durumda, açık bir tasarımın oldukça önemli olduğunu düşünen Wittgenstein'a göre, açık tasarım, bizim bir şeyleri açıklama biçimimizi ve bir şeyleri görme biçimimizi gösterir.[58]

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'ın 114. Maddesinde *Tractatus*'tan bir alıntı yapar ve kendisinin *Tractatus*'ta önermeler ve dil konusundaki görüşlerini tartışmaya başlar: "Önermelerin genel biçimi; şeylerin nasıl oldukları'dır."[59] Wittgenstein, insanların bu tür önermeleri sürekli savunduklarını söyler ve bizlerin tümceler yardımıyla birilerinin sürekli doğanın taslağını çizdiğini ve bizim o çerçeveye baktığımızı düşündüğümüzü dile getirir. Böylesi bir durumda ise, resmin, yani dilin bizi esir alması ve bizim bu çerçevenin dışına çıkabilmemiz imkansız hale gelmektedir.[60]

Wittgenstein, sonrasında, felsefenin dil ile olan ilişkisi konusuna geçer ve felsefenin edimsel dile karışamayacağını, sadece onu betimleyebileceğini ifade eder. Ona göre, felsefenin görevi mantık ve matematik sorunlarını çözmek değil, bu sorunların öncesindeki durumların ne olduğunu ortaya koymaktır.[61] Ona göre, felsefe anlamlandırma terimini kavrama noktasında bize yardımcı olur ve bir çelişkiye

[57] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 64.
[58] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 69.
[59] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 68.
[60] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 68.
[61] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 70.

düştüğümüzde ya da yanlış anlaşıldığımızda ortaya çıkan sorun felsefenin ele alabileceği türden bir sorundur. Ona göre, felsefe şeyleri gözler önüne serer ya da olanı ortaya koyar; ancak bunun ötesine geçme şansı yoktur. Yani ona göre felsefenin bir şeyi açıklayabilmesi ya da bir şeyin keşfedilmesini sağlaması mümkün değildir. Felsefe, ancak, herhangi bir keşfin ya da buluşun öncesinde mümkün olan bir etkinliktir.[62] Yine ona göre, bizler, gözümüzün önünde duran ve apaçık bir şekilde bulunan şeylerden etkilenmeyiz, çünkü açıkça göz önünde bulunan şeyleri fark edememek gibi bir özelliğe sahibizdir. O yüzden göz önünde olan şey aslında bizim için gizemlidir. Bu durum özellikle dil için de geçerlidir. Ona göre dili bildiğimizi, dilin bütün ögelerine aşina olduğumuzu düşünürüz ve dil bizim için anlaşılır, basit bir yapıdır. Ama dili esaslı bir şekilde ele aldığımızda, aslında dilin bizim için gizemli bir sistem olduğunu anlarız.[63]

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'ın 139. Maddesinde, kendisinin erken döneminde savunduğu dilin resim kuramına karşı çıkarken bir örnekten hareket eder. Bir küpü hayal etmemiz istendiğinde, biz küp olarak adlandırdığımız, ancak bir üçgen prizmayı gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Bu durumda biz belli sözcükleri farklı şekilde hayal etme şansına her zaman sahibiz. Onun verdiği başka bir örneğe bakalım:

> *"Bir resim görüyorum; o, bir bastona dayanarak dik bir yolu çıkan yaşlı bir adam temsil ediyor. –Nasıl? Eğer o bu konumda yokuş aşağı kayıyor olsaydı tıpkı aynı görülemez miydi? Belki de bir Merihli resmi böyle betimleyecektir. Bizim onu neden böyle betimlemediğimizi açıklamaya gerek görmüyorum."*[64]

Örnekte de görüldüğü üzere, dilin resim kuramı insanların olayları belli bir biçimde görmek zorunda olduklarını ve aynı şekilde adlandırmak zorunda oldukları düşüncesini dayatır. Ancak insan yanılabilir ya da sözcükleri farklı şekillerde adlandırabilir. O yüzden dilin resim kuramı eleştirilmelidir ki Wittgenstein da aslında geç dönem felsefesinde yaptığı şey budur. Ona göre, her ifadenin tek bir doğru resmi yoktur. Örneğin, bilmek kelimesi "yapma olanağında olmak" ve "anlamak" gibi anlamında kullanılmaktadır. Zira yüzmeyi bildiğini söyleyen birisinin aslında yüzme

[62] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 70.
[63] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 71.
[64] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 76.

edimini gerçekleştirebilme olanağına sahip olduğunu ifade etmesi ya da yüzme edimini anladığını düşünmesi mümkündür.

Wittgenstein'ın *Felsefi Soruşturmalar*'da okuma ve okur gibi yapma arasındaki farkı ele almasını da, erken dönemdeki anlamın resim kuramına bir eleştiri olarak görmek mümkündür. Sözgelimi, Slovak olmayan bir kişiye Slovak alfabesini öğrettiğimizi varsayalım. Tüm harflerin nasıl telaffuz edildiğini de öğrettiğimiz bu kişiye Slovak dilinden bir paragraf okutalım. Söz konusu kişi, paragrafta bulunan her bir harfin ve sözcüğün nasıl seslendirileceğini ve her türlü ses olayını biliyor olsun. Ama o, Slovakça bilmiyor, hiçbir sözcüğün anlamını bilmiyor olsun. O kişinin tüm bu paragrafı bir Slovak gibi seslendirerek dışından okuduğunu varsayalım. Şimdi bu Slovakça bilmeyen kişi, Slovakça parçayı okumuş sayılır mı? Elbette böylesi bir durumda gerçek anlamda bir okuma gerçekleşmiş olmaz. Çünkü okuma da, bir kişiyle iletişime geçme biçimidir ve bir metnin anlamını bilmeden okumak, aslında sadece ses çıkarmaktan başka bir şey değildir. Bu sanki gözü kapalı bir şekilde sağa sola doğru hareket etmek gibidir.

Yine, ona göre, bir sözcüğün belli bir tarzdaki kullanımını anlamadığımız zaman ona bir tuhaflık atfederiz; tıpkı zaman tuhaf bir süreç ve zihni de tuhaf bir varlık olarak gördüğümüz gibi. Ancak sonrasında bir sözcüğün bütün kullanım biçimlerini birden kavrayabiliriz. Dolayısıyla, yaptığımız ya da hissettiğimiz şeyleri betimlerken kullandığımız sözcüklerde bir tuhaflık yoktur. [65] Bir sözcüğün anlamını kavrayamamak, aslında içinde yer aldığı dil oyununu bilmemekten ve o oyunun kurallarını bilmemekten kaynaklanır. Kuralların, kullanımlar olduğunu düşünen Wittgenstein'a göre, sözcüklerin anlamlarını belirleyen kurallar, dil oyunları için oldukça önemlidirler.

Wittgenstein'ın geç dönem düşüncesinin kalbinde yer alan dil oyunları kuramının en önemli unsurlarından birisi kurallardır ve o da kurallara ilişkin şu problemi ortaya koyar: "Bir kurala tabi olma dediğimiz şey, yalnızca bir tek insanın, yaşamında yalnızca bir kez yapmasının olanaklı olacağı bir şey midir?"[66] Aslında bir kurala tabi olmak tek seferlik bir durum değildir. Çünkü kurallara tabi olmak, dil oyunları oynamak, sözcükleri değişik şekillerde kullanmak gibi edimlerden başka bir şey

[65] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 106.
[66] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 108.

değildir ve aslında bizler sürekli değişik kurallara tabi olmaktayız. Wittgenstein, kuralların dil oyunları için ne denli önemli olduğunu göstermeyi amaçlar ve bunu da satranç örneğiyle anlatır. Biz bir kişinin satranç oyununu bildiğini nasıl söyleriz? Bu soru aslında biraz önce verdiğimiz okuma ve okuyor gibi yapma arasındaki fark konusundaki örnekle de bağlantılı bir sorudur. Eğer bir kişi, satrancın bütün kurallarını biliyorsa ve her taşın hangi hamleleri yapabileceğini biliyorsa, o kişinin satrancı bildiğini söyleriz. İşte bir sözcüğün ya da tümcenin anlamını bilmek için de, onun kullanımını, ona anlamını kazandıran kuralı bilmek, sözcüğün ya da tümcenin ifade edildiği dil oyununu bilmek gerekir.

Wittgenstein, kurallara ilişkin paradoksun şu olduğunu söyler: "Eylemin hiçbir yönü bir kuralla belirlenemez, zira eylemin her yönü bu kurala uygun yapılabilir."[67] Ona göre, kurallar yorumlanmaya açıktır, kurallar zaten yorumlamadan oluşur. Bu yüzden bir kuraldan sonra başka bir kuralı yorumlama imkanından dolayı yanlış anlaşılmalar görülebilir. Bir kurala tabi olmak pratik ve uygulama isteyen bir durumdur.[68] "Kuralların koyulmasını belirleyen kurallar da var mıdır? Arkasında başka bir kural yoksa kural koymanın kendisi kuralsız bir şey mi olacaktır? Bu sonsuza kadar geri götürülebilir bir dizi olmaya mahkumdur. Kuralı belirleyen şey nasıl olur da kuralsız olabilir?"[69]

Wittgenstein'a göre dil bir labirent gibidir. Bir yolu tam öğrendiğini sanırsın, başka bir yola girip çıkışı bulamazsın. Bu hiç kimsenin bilmediği bir oyunu keşfettiğimizi düşünmeye benzerdir. Ama bu oyunu daha önce kimsesinin oynamadığını düşünmem yanlış olurdu, zira belki geçmiş zamanda bir kişi bu oyunu oynamış olabilir.[70]

Ona göre, dil düzenli olmalıdır. Dilin bir kuralı belli bir buyruğa karşı gelen sesler ve eylemler içermelidir. Düzensiz ve anlamı olmayan kelimeler bir dili oluşturamazlar. Düzensiz seslerin olduğu bir dilde anlaşmak mümkün değildir. Şu anki diller o kadar kurallıdır ki kısaltmaları gördüğümüzde onları bir bütün olarak görürüz. Örneğin,

[67] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 108.
[68] Çalcı, S. (2012). "Felsefi Soruşturmalar'da Oyun Kavramının Kuruluşu Üzerine Wittgenstein" *Mediterranean Journal of Humanities*, 2 (2), 35-43, s. 40.
[69] Çalcı, *a.g.m.*, s. 40.
[70] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 109.

‘Vs.’ kısaltmasını gördüğümüzde onu “-ve –se” diye değil ‘ve saire’ diye okuruz.[71] Ona göre, uyuşmak ve kural kelimeleri birbirlerine neredeyse denklerdir. Bir kural varsa ona uymak gereklidir. Bu iki kelimeden birini başkasına öğrettiğimizde, diğerini kendisi doğrudan öğrenir.[72]

Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar* eserinde özel dil argümanına değinmiştir: “Özel dil düşüncesinin temel tezi, söz konusu dilin kişinin kendi özel deneyimlerini ifade ettiği bir dil olduğu ve bu dilin sözcüklerinin sadece konuşan kişi için anlamlandırılabilir ve bilinebilir olan şeylere işaret etmeleri gerektiğidir. Yani özel dil, kişinin kendi kullanımı için oluşturduğu ve sadece kendisi için ulaşılabilir olan içsel, kişiye özgü bir dil olarak düşünülmektedir. Ancak Wittgenstein böyle bir dilin olanaklı olduğunu reddedecektir.”[73]

Burada kendi kendine monolog yapan bir insan göz önüne alındığında, araştırmacılar bu konuşmaları çevirip anlayabildiğini düşünür. Ama onlar yanılırlar; zira böyle tek kişinin kendi kendine konuştuğu dilde onun ruh durumu önemlidir. Böyle bir dilin tüm sözcüklerini sadece konuşan kişi bilebilir. Bizim günlük dilde uyguladığımız diyaloglarda bu söz konusu değildir. Diyalog kendini ifade etme ve iletişim kurmak için kullanılan dildir. Her sözcüğü herkesin bildiği şekilde kullanılması zorunludur. Herkesin anlayıp yorumlayıp cevap vereceği bir dil ancak böyle mümkündür.

Wittgenstein’ın ele aldığı diğer bir soru ise, sözcüklerle duyumlar arasındaki bağlantı ne olduğudur. İnsanlar duyumların adlarını nasıl öğrenir? Örneğin ‘ağrı’ kelimesini ele alalım. Bir yerini inciten çocuk ağladığında, biz ona incinen yerinin ağrıdığını söyleriz. Bu durumda, çocuk ağlamak ile ağrı kelimesini özdeşleştiremez mi?[74] Ona göre, duyumların öznel olduğu kısım şudur: Biz bir yerimiz ağrıdığında bunu biliriz. Ama bir başkası bizim ağrımızı sadece bize bakarak tahmin edebilir. Biz kendi ağrımızdan “Acaba ağrım var mı?” diye şüphe edemeyiz, sadece bir başkası bizim ağrımdan şüphe duyabilir.[75]

---

[71] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 111.
[72] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 114.
[73] Gültekin, A. C. (2018). Wıttgensteın’da Özel Dil Argümanı ve Sosyal Bağlamın İşlevi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 427-448, s. 428.
[74] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 118.
[75] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 118.

Yine, küçük bir bebeğin gülümsemesinin aldatmaca olacağı hiç aklımıza gelmez. Peki, bize bebekten şüphe etmememizi sağlayan deneyimimiz neye dayanır? Bir köpeğin ağrı taklidi yapabilmesi mümkün müdür? Köpeğe ağrı taklidi yapması öğretilebilir mi? Ağrı taklidi yapamıyor olması köpeğin dürüstlüğünden mi kaynaklanıyor? Köpeğe ağrı taklidi yapması öğretilse bile bu ağrının taklidinin gerçek olması için uygun bir ortam yoktur. Dolayısıyla, ona göre, "yalan söyleme, tıpkı herhangi başka bir şey gibi öğrenilmiş olması gereken bir dil oyunudur."[76]

Wittgenstein'ın *Felsefi Soruşturmalar*'da ilgilendiği diğer bir soru da şudur: Başka biriyle ağrılarımız aynı olabilir mi? Buradaki özdeşlik ölçütü nedir? Bizim acımızla başkasının acısının aynı olduğunu söylemekle dün gördüğümüz sandalye ile bugün gördüğümüz sandalye aynıdır demek arasındaki fark nedir? Göğsünü yumruklayarak 'bu' ağrı kimsede yok dediğinizi düşünün. Burada özdeşlik ölçütünde tanımlanması gereken buradaki 'bu' sözcüğüdür.[77]

Ona göre bir duyuma karşılık gelen sözcüğü unutan birisi, örneğin bu sözcük ve duyum ağrı olsun, ağrı sözcüğü yerine her defasında farklı bir sözcükle ağrıyı kastetmeye çalıştığında bu sözcükle duyumunu anlatmış sayılabilir mi? Ona göre, bu kişi söz konusu duyumu anlatabilmesi için anlattığı kişinin de her defasında farklı sözcükle ifade ettiği ağrı duyumunu anlaması bir yolla mümkün olabilir. Onun ağrı için kullanılan farklı sözcükleri kendisinin de kullanması gerekir. Bu da mümkün olan bir durum değildir. Yani ortak bir dili konuşan insanların ortak sözcüklerin ne anlama geldiklerini aynı şekilde bilmeleri ve deneyimlemeleri gerekir.[78]

Ona göre, ağrı duyduğunu söyleyen birisinin ağrıdan kastettiği şey bilinirse, onun ağrı kelimesini doğru kullanımına doğruluk atfedilebilir. Burada betimlenen şey duyumdur. Ancak betimlemeyi bir duyumun sözcük-resmi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Betimlemeler birer araçtır. Ağrı sözcüğünü kendinde var olan durumdan bildiğini iddia eden birinin, diğer insanların da ağrı sözcüğünü aynı şekilde bildiklerini öne sürmesi yanlış bir genelleme olacaktır. Buna bir örnek verecek olursak; herkesin bir kutusu olduğunu farz edelim ve bu kutuların içindekileri sadece ona sahip olan kişiler görebilmektedir. O kutuların hepsinde çekiç vardır. Kişiler tüm

[76] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 119.
[77] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 120.
[78] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 121.

çekiçleri sadece kendi çekiçleri gibi görüyorlar. Bu durumda herkesin kutusunda apayrı nesneler olduğu düşünülebilir. Böyle bir durumda herkesin farklı nesnelere çekiç adını vermesi doğru olabilir mi? Wittgenstein'a göre, böyle bir durumun dil oyununda yeri yoktur.[79]

Yine, ona göre, zihinsel süreç ve durumlarda davranışla nasıl bir ilişkisi olduğu konusunda felsefi bir problem ortaya çıkar. Bu zihinsel süreçlerden bahsedildiğinde bu durumun doğaları göz ardı edilir. Bu durum hakkında çok şey bilinildiği sanılır ve bundan dolayı meseleleri belirli bir tarzda görmemiz sağlanır. Dolayısıyla ona göre, zihinsel fenomenlere geniş bir perspektiften bakabilmek için bu süreci yadsımamız gerekir.[80]

O yine şu soruyu gündeme getirir: Sadece zihinde düşünülen şey, onun görünür bir şekilde aktarılması durumundan daha az mı gerçekçidir? Örneğin, zihinde yapılan toplama işlemi ve bu işlemden çıkan sonuç kağıda aktarıldığında bu daha mı gerçek olmaktadır? Ona göre, bunu böyle düşünme eğiliminde olabiliriz. "Zihinsel resim, insanın imgelediği şeyi betimlediğinde betimlenen resimdir."[81] Birisine önce bir oda betimlendiğinde ve bu betimlenen odanın resminin çizilmesi istenildiğinde, yeşil olarak betimlenen sandalyeyi kırmızıya boyasa, mavi olarak anlatılan masayı sarı rengine boyasa bu doğru olur ve betimlemenin benzeri olur. Çünkü resmi yapan kişinin bu betimlemeden elde ettiği izlenim bu şekildedir.[82]

Yine Wittgenstein'a göre, bir odada ağrı duyan biri varsa ve biz de ağrı duyuyorsak burada "biz ağrı duyuyoruz, ağrı duyanın biz olduğunu biliyoruz" demek mantıklı değildir. Biz bir kişi ya da bir yer adı değildir. "Burada" veya "bu" da birer ad değillerdir. Sadece adlara gönderimde bulunan sözcüklerdir.[83]

Wittgensten istek sözcüğünün anlamı da şu şekilde anlar: Biz ne istediğimizi biliriz, bunu bilmemizin sebebi istenen şey ile bizim aramızda olan bir bağlantıdan kaynaklanır. Bu isteme durumunun ortaya çıkma durumu ise doğa ile bizim

[79] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 131.
[80] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 140.
[81] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 150.
[82] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 150.
[83] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 159.

bağlantımızdan ve doğanın bizi alıştırıp eğitmesiyle mümkündür. Tıpkı aç olduğumuzda elmanın bizi doyuracağını düşünerek elmayı istediğimiz gibi.[84]

O, *Felsefi Soruşturmalar*'da, dilbilgisinin bize dilin amacını ve insanlar üzerinde etkisini açıklamadığını söyler. Ona göre, dilbilgisi bize betimlerin ve işaretlerin anlamlarını açıklamaz. Bunları yapamadığı için de dilbilgisi keyfi bir şeydir.[85] Wittgenstein'ın 'dilbilgisi keyfidir' düşüncesini şu örnekle açıklayabiliriz: "Bana süt ve şeker getir" buyruğu dil bilgisine uygun bir buyruktur. Fakat "bana süt ve şeker" ifadesinin dilbilgisine uygun olmadığı için anlamsız olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Bir pastanede, usta çırağına 'bana süt ve şeker' dediği zaman çırak ustasına süt ve şeker götürür. İşte, dilbilgisine uygun olmayan, hatta tümce bile olmayan bu sözcük birleşimi anlam kazanmış ve iletişim sonunda buyruk yerine getirilmiş olur. Bir buyruğu yerine getirmemiz istenildiğine önce buyruğu anlamalıyız ki yerine getirebilelim. Dalgın birisine 'sağa dön' emri verildiğinde, dalgın kişi soluna döner ve sonra 'ah, sağ denilmişti' diyerek doğru yöne döner. Ona göre, önce algılayıp sonra buyruğu yerine getiririz, dolayısıyla anlayıp yapma arasında bir sıçrama vardır.[86]

O, yine, soğuk bir ortama girip burası sıcak diyemeyeceğimizi söyleyerek, neyi kast ediyorsak onu söylememiz gerektiğine vurgu yapar. Sıcak hissettiğimizde burası sıcak demeliyiz. Ona göre, anlamlı bir cümle aynı zamanda düşünülebilir ve hissedilebilir de olmalıdır.[87]Yine, birisinin gökyüzünü işaret ederek belirsiz sesler çıkararak bir şeyler söylediğini varsayalım. Ona ne söylemeye çalıştığını sorduğumuzda 'yağmur yağacak' demek istediğini söylüyor. Bu söylediği söz, aslında anlamsız seslerin her birini açıklamaktadır. Sonra söz konusu kişi birden kendine geliyor ve biz ona onun çıkardığı sesleri tekrar ederek bunu söylediğini ilettiğimizde kendisi bile buna anlam veremiyor. Şimdi bu tümcede kendisinin uydurmuş olduğu bir dilde anlam bulunabilir mi? Anlam sadece tümcede midir?[88] Ona göre, bir kahkaha bir ah edişte bir anlam içerebilir. "Ah keşke onu görsem" nidası bir duygulu anlam içerir. Burada duygu, anlam ve doğruluk harmanlanmış halde dile dökülür.

---

[84] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 167.
[85] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 182.
[86] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 179.
[87] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 180.
[88] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 186.

Yine o, "gül kırmızıdır" ve "iki artı iki dörttür" cümlelerindeki –dir eki farklıdır derken neyi kastettiğimizi gündeme getirir. Aslında, dilbilgisi her iki cümlede de –dir ekini kullanmaya izin veren şeydir. İki cümle arasındaki fark ise, ikinci cümledeki -dir eki yerine eşittir ifadesini getirebilme imkânının olmasından dolayıdır.[89]

Wittgenstein'a göre, bir oyunda yalnızca kurallara ihtiyaç yoktur, amaca da ihtiyaç vardır. Örneğin, satranç oyununu düşünelim; şah oyunda belirli kuralara göre hareket eder. Ama beyaz taşlarla oyuna kimin başlayacağını belirlemek için bir kişinin bir eline şah ve diğer eline piyon alarak kura çekmek istemiş olsun. Ona göre, şimdi buradaki şah taşının durumu oyun kurallarına yazılması gerekir mi, gerekmez mi? Bu sorunun cevabı, eğer biz oyunun amacını anlarsak bu gerekli olmayacaktır.[90]

Wittgenstein'ın dil oyunu ile ilgili başka örneğine bakalım. Örneğin, birisi yanağına dokunarak 'abrakadabra' kelimesini kullanıyor. Ona bunun ne anlama geldiğini sorduğumuzda 'dişim ağrıyor demek istedim' cevabını veriyor. O 'abrakadabra' sözü ile diş ağrısını anlatabilir mi? Elbette anlatabilir; fakat bu diş ağrısının betimi değil tanımı olabilir. Örneğin, dişi ağrıyan kişi ile piyano dinletisine gittiğinizde, dişi ağrıyan kişi "birazdan bitecek" dediğinde kast ettiği şey diş ağrısı mı yoksa müzik midir? Bunu anlamak için onun bu cümleyi kurarken ki işaretlerine bakabiliriz. Hangisinin biteceğinden bahsettiğini ancak öyle anlayabiliriz. Çünkü Wittgenstein'a göre, işaretler dil oyununun bir parçasından ibarettir.[91]

Diğer taraftan, bir kişiden bahsederken "Doğan'ı düşünüyorum" dediğimiz zaman aynı isimdeki birçok kişiyi düşünmüş olabiliriz. Bu yüzden bahsedilen kişi ile aramızda bir bağlantı olmalı ki doğru kişiyi kast ediyor olabilelim. Bu kişi ile aramızdaki bağlantı zihinsel bir mekanizmayla gerçekleşir. Dolayısıyla, Wittgenstein'a göre, sadece düşünmek kast etmek değildir. İşte bu yüzden kast etmek fiili ile düşünmek fiili farklı gerçekleşir.[92]

Wittgenstein'a göre dili öğrenme durumundayken büyüklerimiz bir nesneye işaret eder ve o nesneyi gösterdiklerinde belirli sesler çıkarırlar. Bu çıkardıkları belirli sesleri cümle halinde uygun yerde tekrar tekrar kullanırlar ve bizler de artık bu çıkan

[89] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 190-191.
[90] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 191.
[91] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 213-214.
[92] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 218.

sesleri kelime olarak cümlede kullanmaya başlayıp kendi isteklerimizi bu seslerde anlatmaya çalışırız ve dili böyle öğrenmiş oluruz.[93]

O yine *Felsefi Soruşturmalar*'da şu sorunu gündeme getirir: Korkmuş, keyifli veya keyifsiz bir hayvan düşünebilirken neden umutlu bir hayvan düşünemeyiz? Bir hayvan, sahibinin kapıda durduğuna inanıp onun yarın da kapıda olacağını ümit edebilir mi? O bunu yapamazken biz insanların umut ettiğimizi düşünebilmemizi sağlayan şey nedir? Sadece konuşabilen insanlar mı umut edebilir? Ona göre, bu sorular kişisel ve zamansal sorulardır.[94]

O, sözcüklerin birden fazla anlama sahip olması durumunu da ele alır. Örneğin, ona göre, eğer 'ekmek' kelimesinin hem fiil olarak toprağa ekmek hem de besin olarak ekmek şeklindeki kullanımları bilinmiyorsa, onun nasıl kavranılması gerektiği anlaşılamaz. İşte, ona göre, karşımızdaki kişi, bizim kullandığımız bu kelimede hangi anlamı kastettiğimizi anlaması için, bu kelimenin her iki anlamını da bilmelidir ki, bizimle doğru bir iletişim kurulabilmesi mümkün hale gelsin.[95]

Wittgenstein, zihin-beden sorununun sözde bir problem olduğunu düşünür ve acı çektiğini düşündüğümüz birinin bir makine olmadığına inandığımızı ifade eder. Ona göre, bizim ona karşı tutumumuz onun ruhuna karşı tutumumuzdur. Dolayısıyla ona göre, ruhun en iyi resmi insan bedenidir.[96] Yani ona göre, bedenimiz ruhumuzu en iyi resmeden bir resimdir. Ona göre, ruhun içinde bulunduğu hali en iyi şekilde davranışlara bakarak anlayabiliriz. Ama ona göre, davranışlar ile sözleri bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin, bir ekranda çeşitli birçok harekette bulunan bir noktayı izlediğimizi düşünelim. Bu nokta sağdan sola, çapraz ya da rastgele birçok harekette bulunuyor. Ama bizim tek bir hareketi ilgimizi çektiğini varsayalım: onun dairesel hareketi. Ama biz aslında yalnızca dairesel hareketi değil, tüm hareketleri gözlemlemeliydik. İşte insan davranışı ile onun karakteristik özelliklerini gözlemlememiz de buna benzerdir. Psikologlar sadece davranış ve özellikle

[93] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 218-219.
[94] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 223.
[95] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 225.
[96] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 229.

söylenilen sözleri incelerler. Ama ona göre aslında onların davranış ve sözleri bir bütün olarak değerlendirmeleri gerekir.[97]

Wittgenstein'a göre, belirli bir kelimenin bizdeki etkisi duygusal olarak bizi başka durumlar için düşündürebilir ve biz bu kelimeyi kullandığımızda o duygu içerisinde kelimeyi telaffuz ederiz; fakat bunu yaparken karşımızdakinin bu kelime karşısında aynı deneyime sahip olup olmadıklarını bilmeden kullanırız. Aslında, ona göre, bizi çok etkileyen bir şarkı sözleri şarkı dışında sadece duygusuz salt bir sözcükten ibarettir.[98] Yani, bir ifade ancak içerisinde bulunduğu dil oyununun bağlamında tam anlamıyla sahip olduğu anlamı kastedebilir.

Yine, Wittgenstein, dil oyununa ilişkin olarak şu farklı örneği de verir: Örneğin, uykudan uyanan birisi az önce yaşadıklarını anlatmaya başlıyor ve sizde ona rüya gördüğünü söylüyorsunuz ve böylece ona rüyanın ne olduğunu öğretmiş oluyorsunuz. Ertesi gün ona rüya görüp görmediği sorulduğunda evet ve ya hayır şeklinde bir yanıt verecektir ki işte, ona göre, dil oyunu tam da böyle bir şeydir.[99]

Yine Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da, duyumlarımızın ya da hislerimizin bizlere özel olması anlamında tanımlanamayacaklarını düşünmesine rağmen, yine de onları anlatmak için doğru kelimeleri öğrenebileceğimizi düşünür.[100]

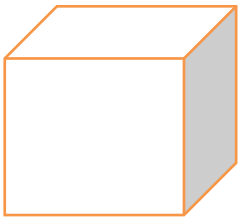
Filozofun *Felsefi Soruşturmalar*'da sorguladığı diğer bir konu da duygu ve duyum arasındaki bağıntısıdır. Kendi duygumuzu gözlemek için hangi duyumuzu kullanırız? Sadece duygularımız gözlemlenirken mi ortaya çıkar? Birisi bize kırmızı bir nesneyi gösterip farklı bir ses çıkarır; sarı bir nesneyi gösterip farklı bir ses çıkarır ve diğer tüm renklerde bunu tekrar eder. Yine de bu renkleri bize böyle öğretemez; onları betimlemesi gerekir. Bu sefer de o etrafa bakar ve hoşumuza giden rengi 'kırmızı' diyerek seslendiriyoruz der. Bu ise sadece bir sestir, bir betim değildir.[101]

O, 'görmek' kelimesinin iki kullanımını birbirinden ayırır. Birinci kullanımı bir yüz görmek iken, diğer kullanımı iki yüz arasında bir benzerlik görmektir. Ona göre, birden bir yüze bakarken başka bir yüzle bir bağlantısını kurup ilk gördüğümüz yüzü

[97] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 230.
[98] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 232-233.
[99] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 235.
[100] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 237-238.
[101] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 239.

artık diğerine benzer olan bir yüz olarak görmeye başlarız ki, bunun nedenini ona göre psikoloji araştırır.[102]

Şekil 2.1: Küp

O, *Felsefi Soruşturmalar*'da dil oyunlarının farklı özelliklerine de değinir. Örneğin, bir kitapta şekil 2.1.'deki görseli birçok kere gördüğümüzü varsayalım. Bu şekille, kimi zaman bir karton kutu, kimi zaman çatısız bir ev, kimi zamanda üzerinde yazıları olmayan bir zar gösteriliyor olsun. İşte şekil hiç değişmemesine rağmen, bize verilen betimlemelerle aynı şekli farklı anlamlarda niteleyebiliyoruz. Dolayısıyla ona göre, bir şekil yorumlamamamıza göre nasıl görünmesi gerektiğini belirlemiş oluruz.[103]

Wittgenstein, eserin sonlarına doğru, kavramların oluşumunun doğal olgularla bağlantılı olduğunu ifade eder ve ayrıca hatırlamanın da iç gözleme dayandığını öne sürer. O, hayatında ilk kez hatırlayan birisinin 'hatırlamanın ne olduğunu nasıl hissettirdiğini biliyorum' dediği zaman, bu duygunun hatırlama olduğunu nereden bilebilir? sorusunu gündeme getirir.[104] O, bu sorunun net bir cevabını vermeden *Felsefi Soruşturmalar*'ı tamamlar.

[102] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 246.
[103] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 246-247.
[104] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 290.

3. BÖLÜM: FELSEFE TARİHİNDE RENKLER KONUSU

Renkler günlük yaşantımızda dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak var olan bir nesne sıfatıdır. Bir nesnenin ya da varlığın betimlemesi yapılacağı zaman renklerden yararlanarak betimlenen şeyi diğerlerinden daha iyi ayırt ederek imgeleriz. "Mavi kulplu beyaz bardak" betimlemesinde, bardağın şekli belirtilmese bile, verilen renklerle bunun nasıl bir bardak olduğunu imgeleyebiliriz. Tüm bu renklere maruz kalışımız, renklerin hayatımızda önemli bir yere sahip olmaları, tarih boyunca filozofların da ilgisini çekerek onları renkler üzerinde düşünmeye yöneltmiştir.

Renk konusu felsefe tarihinde neden önemlidir? "Renk genel kapsamlı sorunları araştırmak için kullanılır. Rengin bu amaç için uygun olmasının bir nedeni, nesnelerin ilgili fiziksel özellikleri ve renk bilgilerinin çıkarılma ve işlenmesi hakkında çok şey bilinmesidir. Bu genel sorunlardan biri olan görünüş ile gerçeklik ile ilgili ilişkiyle alakalıdır." [105] Renkler konusu felsefede bazı durumlarda problemleri çözmek için araç olarak kullanılmıştır. "Renklerin akıldan bağımsız bir gerçekliğin parçası olup olmadığı ve renk deneyimlerinden ne şekilde bahsedileceğiyle ilgili felsefe tarihinde sorular yer almaktadır."[106] Felsefe tarihinde renkler konusu ilkçağdan beri sorgulanmaya başlanmıştır.

Felsefe tarihinde renkler hakkındaki düşünceler, İlkçağ düşünürü olan Platon ile başlar. "Platon rengi, görme ve duyuya oranla bir form taşması olarak tanımlar."[107] Ancak tarihte renkler üzerine kapsamlı bir şekilde düşünen filozofların başında Aristoteles'in olduğunu görmekteyiz. "Aristoteles'e göre, renklerin tüm varyasyonları ışığın ve karanlığın karışımının bir sonucudur." [108] Yine ona göre, "eğer ışık olmazsa görme de olmaz, bir objenin rengi ancak ışıkta belirlenebilir. Görmenin nesnesi görülebilir olandır, görülebilir olan şey de öncelikle renktir. Saydamlık bütün renk olaylarının temelidir. Az ya da çok her cisimde mevcut olan

[105] Byrne, A., Hilbert, D. R. (2000). "Colour Vision, Philosophical Issues About", *Encyclopedia of Cognitive Science*, Illinois: University of Illinois, s. 3.
[106] Maund, B. (2013). "Philosophy of Color", *Encyclopedia of Color Science and Technology*, Crawley: Springer Science Business Media, s. 1.
[107] Tokdil, E. (2016). "Renk Kuramları ve Andre Lhote Örnekleminde Renk Algısına Fenomenolojik Yaklaşım", *İdil Dergisi*, 5(22), 547-568, s. 556.
[108] Per, M. (2012). "Renk Teorilerine Tarihsel Bir Bakış". *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (8), 17-26, s. 18.

saydamlık rengi alır."[109] Aristoteles'in renkler hakkındaki görüşleri diğer filozoflar üzerinde oldukça etkili olmuştur. Öyle ki "Aristoteles'ten yüzyıllar sonra bile renk teorileri onun teorisine göre açıklanmıştır."[110]

Aristoteles'in renkler hakkındaki düşüncelerinin etkisini İslam felsefesinin öncülerinden birisi olarak bildiğimiz Farabi'de (872-950) görmekteyiz. "Fârâbî, Aristocu ışık ve görme kuramını benimsemiş, ay üstü âlemde bulunan semavî cisimlerin basit, saydam ve renksiz, ay altı âlemdeki nesnelerin ise elementlerin bir araya gelmesi neticesinde renkli olduğunu belirtmiştir. Fârâbî rengi cismin yüzeyi olarak tanımlamış ve özlerinde bilfiil görünme yeterliliği olmadığını, buna karşılık güneş sayesinde gözün ve nesnelerin aydınlandığını, bu şekilde görme ve renkleri algılamanın mümkün olduğunu söylemiştir."[111] Renklerin görünme durumunu Farabi de Aristoteles gibi ışığın varlığıyla eşleştirmiştir.

Aristoteles'in renkler hakkındaki teorisinin etkilerini Yeniçağ'ın başlangıcında yaşamış olan Leonardo da Vinci'nin düşüncelerinde de görmekteyiz. Rönesans sanatçısı olan ve 1452 ile 1519 yılları arasında yaşamış olan Leonardo da Vinci Aristoteles'in renk teorisinden etkilendiği anlaşılan şu düşünceyi dile getirmiştir: "Sarı toprağa, yeşil suya, mavi havaya, ateşe ve siyah karanlığa aittir." [112] Leonardo'nun ressam yönü perspektifleri ve renkleri daha iyi görmesini sağlamıştır. Optik üzerine çalışmalar yapan Da Vinci, optik üzerine yedi ciltlik bir kitap yazmıştır. "Leonardo'nun optik çalışmalarının büyük bir çoğunluğu, ışığın nesneler üzerine düşme etkisi ve gölgelerin doğaları üzerinedir. Bu çalışması aynı zamanda gölgenin doğası, parıltı ve ışık arasındaki fark, kontrastların niteliği, renkleri bir araya getirme ve bunlarla ilgili diğer konular üzerine soyut tartışmaları içerir."[113] Ayrıca, "renk konusunda Leonardo'nun yaklaşımının en ilginç yönü, rengin doğada Güneş ışığında bulunduğunu açıkça belirtebilmiş olmasıdır."[114]

Aristoteles'in renk teorisinin aksine, "Descartes, Boyle ve Locke gibi merkezi figürler, fiziksel dünyada renk olmadığını düşünürler insanların normal ve safça

[109] Topaloğlu, A. (2007). "Renk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, Erişim tarihi: 30 Mart 2021, https://islamansiklopedisi.org.tr/renk#2-felsefe.
[110] Zelanski, P., Fisher, M. P. (1994). *Color*. London: Callman and King Ltd., s. 46.
[111] Topaloğlu, *a.g.m.*
[112] Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997), Cilt 3, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, s. 1545.
[113] Topdemir, H. G. (2012). "Leonardo Da Vinci'nin Optik Çalışmaları", *Dört Öge*, (2), 37-50, s. 41.
[114] Topdemir, *a.g.m.*, s. 47.

anladıkları gibi renkler yoktur. Ama aynı zamanda, belirli bir karakteristik tipte deneyimlere neden olmak için bedenlerdeki güçler veya eğilimler olarak, ikincil nitelik olarak renkten de söz ederler."[115]

Descartes'ın (1596-1650) renk düşüncesinde mekanik doğa anlayışında ışık ve mekanik renk kuramı oldukça önemli bir yere sahiptir. "Aristoteles'in doğa felsefesine karşı kendi mekanik doğa anlayışını geliştiren Descartes, görme kuramına özel bir önem vermiştir."[116] Descartes duyu verilerimiz ve onları üreten şeyler arasında bir ayrım yapmıştır. Güneş ve ateşin oluşturduğu ışık kaynağı ve bizim ışığı algılamamız arasında bir ayrım olduğunu belirtmiştir. Onun bu ayrımı ışığın mekanik analizi ve bu mekaniklikten oluşan fizyolojik sürecin ayrımıdır. Rengin oluşumuna ilişkin düşüncelerini *Dioptrique* ve *Meteoroloji* adlı çalışmalarında ele alan Descartes, *Dioptrique*'de rengi, cisimlerin gelen ışık ışınlarını alırken gözümüze yansıttığı şey olarak tanımlar. Bu nedenledir ki parlak ya da aydınlık şeyler için "renkli" dediğimizi belirtir.[117]

Ayrıca, "Descartes'a göre siyah, bir renk olmayıp ışık ışınlarının yansıtılmadığı yüzeylerdir. Siyahı bir nevi gölge olarak tanımlayan Descartes, gelen ışınları olduğu gibi yansıtan cilalı yüzeyleri, ayna olarak tanımlar. Bu kurama göre, gelen ışınlar üzerinde herhangi bir değişim yapmadan onları olduğu gibi yansıtan yüzeylere beyaz denir. Buna göre kırmızı, sarı, mavi gibi renkler ise gelen ışınları değişime uğratarak yansıtan yüzeylerdir."[118]

John Locke (1633-1704) ise dünyada renklerin olmadığı görüşünü apaçık bir şekilde eserlerinde ifade etmiştir. "Onun düşüncesine göre gerçek dış dünyada renk, ses, tat, koku vb. gibi nitelikler yoktur. Bu nedenle renkler, sesler, kokular ve tatlarla dolu olan ideler dünyamız dış dünyanın olduğu gibi değil, ancak dolaylı bir tasarımıdır. Kısacası, bir rengin var olabilmesi için, beyni ve anlığıyla algılayan bir bireyin bulunması gerekir. Çünkü renk, anlığın ışıktan etkileniş biçimidir. İşte, bu anlamda,

[115] Maund, *a.g.m.,* s. 3.
[116] Gözütok, M. (2018). "Descartes'ın Görme Kuramı", *Felsefe Arkivi*, (48), 1-20, s. 3.
[117] Gözütok, *a.g.m.,* s. 3.
[118] Gözütok, *a.g.m.,* s. 9.

renkler, algılayan bireydedir."[119] Locke renklerin gerçek ve yalın halde bulunan dünyada var olmadığını sadece ışık yüzünden renklerin algılandığını savunmuştur.

George Berkeley (1685-1753) ise, Locke'ın bu renk ayrımına karşı çıkmıştır. Ona göre, "eğer Locke'un ayrımı geçerliyse, bu, fiziksel nesnelerin uzama, yani biçim ve genliğe sahip olmalarının yanı sıra, renge sahip olmadıklarını içermektedir. Oysa bu, mantıksal olarak imkânsızdır. Çünkü uzam ve renk mantıksal olarak birbirlerine bağlıdırlar. Şöyle ki, uzamı olup da rengi olmayan bir şeyi düşünmeye, imgeleyebilmeye imkân yoktur. Dolayısıyla, uzam ve renk yani birincil ve ikincil nitelikler ayrılamazlar."[120] Ayrıca "ona göre var olmak tikel olmak, diğer bir deyiş ile soyut olmamak demektir. Yalnızca tikel ideler, makul ve düşünülebilirdiler. Ne hiçbir renge karşılık gelmeyen renk idesi ne de rengi olmayan nesne idesi anlamlıdır. Bu durumda tikellerden sıyrılmış ve soyutlanmış genel ideler Berkeley'ye göre düşünülmesi imkânsız ve dolayısıyla anlamsız şeylerdir."[121]

Renk biliminde çağdaş düşüncelere sahip ve günümüzde renklerle ilgili kullanılan bir terim olan spektrum kelimesini bulan filozof ve fizikçi Newton'un da renkler konusunda bilim tarihine katkısı oldukça büyüktür. "İngiliz fizikçi Isaac Newton (1642-1727) tamamen karanlık bir odaya kapanıp içeriye küçük bir delikten tek güneş ışınına eşdeğer ince bir ışık demeti sızmasını sağlamıştır. Sonra da bu ışığı üçgen biçimli cam bir prizmadan geçirerek gökkuşağında olduğu gibi yedi rengi beyaz bir perdeye yansıtmıştır. Newton beyaz perde üzerine yansıyan bu renklere güneş tayfı (spektrum) adını vermiştir."[122]

Renk bilimi üzerine çalışmaları olan diğer bir önemli düşünür, 1810 yılında *Renk Öğretisi* kitabını yayımlayan Johann Wolfgang von Goethe'dir (1749-1832). Bu kitabında Goethe renkleri şu şekilde açıklamıştır: "Renkler ışığın edimleridir; eylemleri ve kaderleridir. Ancak bu bağlamda renkler bize ışık hakkında bilgi verebilir. Gerçi renkler ve ışık arasında birebir bir ilişki vardır; fakat biz, her ikisini de tamamıyla doğaya aitmiş gibi düşünmek zorundayız; çünkü gözlerin algılama

[119] Öktem, Ü. (2017). "John Locke ve George Berkeley'in Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *43*(2), 133-149, s. 138.
[120] Berkeley'den aktaran Öktem, *a.g.m.*, s. 138, dipnot 10.
[121] Cebi, C. (2021). "Berkeley'nin Locke Eleştirisi", Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2021, https://www.academia.edu/43589789/BERKELEYN%C4%B0N_LOCKE_ELE%C5%9ET%C4%B0R%C4%B0S%C4%B0.
[122] Per, *a.g.m.*, s. 19.

biçimine göre şekillenen, tamamen doğanın kendisidir. (…) Böylece zaman ve mekân içerisinde karşımıza çıkan tüm görüngülerin koşulu olan bir orası ve burası, bir yukarısı ve aşağısı, bir evveli ve sonrası oluşmaktadır."[123]

Arthur Schopenhauer'un (1788-1860) renkler hakkındaki görüşlerinde, Goethe'den farklılaştığı ve benzeştiği yanlar bulunmaktadır. "Schopenhauer ise renklerle ilgili, nesnel gerçeği ön planda tutan Goethe'den farklı olarak görmeyi öznelleştiren bir yaklaşım sergiler. Sadece fizyolojik boyutu dikkate alır. Ona göre renk, retinanın tepkileri ve etkinliği ile eş anlamlıdır ve bu yüzden renk görme, bedeni de kapsayan bir etkinliktir. Fakat ikisinin ortak yanı, rengi önemsemek ve renk açıklamasında fizyolojik fenomeni vurgulamaktır."[124] "Schopenhauer *Görme ve Renkler Üzerine* adlı incelemesini 1816 yılında tamamlamıştır. Dil felsefesinin temelini oluşturan görüşleri ile Wittgenstein ise *Renkler Üzerine Notlar* adlı metinde renk üzerine yaklaşımlarını bir araya getirmiştir."[125]

Yine, Semir Zeki (1940-) renklerle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: "Renkleri analiz etmektense, dış ortamda bulunan bilgileri, yani farklı yüzeyler için yansımasını alır. Işık dalga boylarını kullanır ve bu bilgiyi kendi algoritmalarını kullanarak renkleri oluşturmaya dönüştürür. Başka bir deyişle, dışarıdaki dünyanın değil beynin bir özelliği olan şeyi inşa eder."[126]

Stephen Palmer (1945-) ise renkleri şu cümleyle açıklar: "Renk, nesnelerle ve ışıklarla baktığımızda görsel deneyimlerimizin psikolojik bir özelliğidir, bu nenelerin veya ışıkların fiziksel bir özeliği değildir."[127] Çağdaş renk bilimci Drake'ye göre ise, Galileo renkleri sadece isim olarak görmektedir. Drake, Galileo'nun renkler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: "Tatlar, kokular, renkler vb. onları yerleştirdiğimiz nesne konusu olduğu ve sadece bilinçte kaldığı kadarıyla isimlerden fazlası değillerdir."[128]

---

[123] Goethe, J. (2013). *Renk Öğretisi,* (Çev. İlknur Aka), İstanbul: Kırmızı Yayınları, s. 15-16.
[124] Avcı, S. (2014). "Bilimsel renk bilgisinin resim sanatındaki yansımaları", *Yedi: Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi*, (11), 53-67, s. 57.
[125] Tokdil, *a.g.m.*, s. 556.
[126] Zeki, S. (1983). "Colour coding in the cerebral cortex: The reaction of cells in monkey visual cortex to wavelengths and colours", *Neuroscience*, 9(4), 741–765, s. 764.
[127] Palmer, S. E. (1999). "Color, consciousness, and the isomorphism constraint", *Behavioral and Brain Sciences*, 22(6), 923-989, s. 935.
[128] Drake, S. (1957). *Discoveries and opinions of Galileo*. New York: Doubleday & Co., s. 274.

Görüldüğü üzere, felsefe tarihinde renkler hakkında birçok görüş ortaya çıkmıştır ve bu görüşler sonrasında renklere ilişkin bazı çağdaş teoriler içerisinde ele alınmışlardır. Bu renk teorilerinden ilki Eliminativizm, yani eleyicilik teorisidir. Bu teori hiçbir şeyin renkli olmadığı görüşünü ifade eder. "Renk bilimciler arasında en popüler görüş hiçbir şeyin renklendirilmediği görüş olabilir. En azından algılayıcının ortamında domates gibi fiziksel nesnelerden bahsetmiyoruz."[129] Eliminasyonculuk baskın felsefi görüştür ve kökleri eski Yunan atomcularına dayanmaktadır.[130]

Diğer bir teori Projektivist teorisidir ki bu teoriye göre ise bazı şeyler renklidir. Bazı Projektivist filozoflar ise içimizdeki renkleri çevremize yansıttığımızı düşünmektedirler. Bu görüşe göre bir şey herhangi bir renge gerçekten sahipse, o aslında doğru renge sahip değildir.

Dispozisyonalizm teorisi ise renklerin belirli koşullarda belirli algılayıcılarda, belirli görsel deneyimlere neden olan eğilimler olarak tanımlandığı görüştür ve bu teoriye göre, renkler psikolojiktir. Bu teoriye göre renk algılarımız bazen doğrudur. "Dispozisyonalizm teorisi Locke'un tesadüfen bulduğu tersine spektrum düşüncesinin ortaya çıkma sebebidir. Locke'un terminolojisine göre, Dispozisyonalizm, renklerin ikincil nitelikler olduğu görüşüdür."[131]

"Bana yeşil görünen nesnelerin size kırmızı göründüğünü varsayan (bazı niteliklerden feragat ederek) ünlü 'tersine çevrilmiş spektrum' düşünce deneyini, bilincin doğasından çeşitli felsefi konuları aydınlatmak için kullanılmıştır." [132] Tersine spektrum aynı rengi iki farklı kişinin iki farklı renkte görebilmesinin mümkün olduğunu savunan bir teoridir. Sydney Shoemaker (1931-…) tersine spektrum teorisini şu şekilde açıklar:

"Sydney Shoemaker (1994), renk fenomenolojisinin olduğunu iddia etti. Renk özelliklerinin görsel deneyimle temsil edilmesiyle değil, bazı diğer özelliklerin temsiliyle açıklanır. Fenomenal özellikler, Shoemaker'ın özel anlamıyla, deneyimlerin onları ortaya çıkaran nesnelere taşıdığı ilişkilerdir. Görsel

[129] Byrne, A. Hilbert, D. R. (2003). "Color realism and color science", *Behavioral and Brain Sciences,* 26(1), 3–21, s. 3.
[130] Byrne & Hilbert, "Colour Vision, Philosophical Issues About,", s. 4.
[131] Byrne & Hilbert, "Colour Vision, Philosophical Issues About," s. 3-4.
[132] Byrne & Hilbert, "Colour Vision, Philosophical Issues About," s. 3.

deneyimimizin sübjektif karakterini açıklayan bu özellikler. Kasıtlı indirgemelerin farklılık gösterdiği eğilim, görsel deneyimin toplam içeriğinin hangi yönüyle olağanüstü karakterinin tanımlanmasında yatar. Shoemaker, kısmen renk içeriği anlayışıyla bu tür içerikleri görsel deneyime atfetmeye yöneldi. Shoemaker'a göre renk içerikleri, bir renk deneyiminin içeriğinin işaret ettiği renk özelliği tarafından tüketilmesi anlamındadır. Yirminci yüzyılın başlarında mantıksal pozitivizm etkisiyle tersine spektrum görüşü doğrulanabilir olmadığı için hiçbir ifade etmediği savunulmuştur. 1970 yıllarında renk körlüğü hastalığının genetik ve fizyolojik temeli anlaşıldığında tersine spektrum vakalarının olabileceğini tahmin ettiler."[133]

Renk teorisiyle ilgili diğer bir görüş Thompson'ın geliştirdiği Ekolojik görüştür. Thompson, çevreyle ilgili yerleşik varsayımlarla birlikte retina uyarımından gözler önündeki sahne hakkında bilgi alma sürecini "ters optik" olarak gören Ortodoks görüş açıklamasını reddeder. Olumlu tarafta, Ekolojik görüş aralarındaki bağlantıyı vurgular. Algılama ve eylem açısından "hayvan ve çevre"nin "temelde ayrı sistemler" olarak görülmemesi gerektiği konusunda ısrar eder. Kısaca renkler, "algılayan hayvanın basitçe geri kazanması gereken dünyada halihazırda verilmiş özellikler değildir."[134]

Felsefe ve bilim tarihinde renkler konusunda öne sürülen iddialara ve renkler konusundaki temel bazı teorilere değindikten sonra, artık Wittgenstein'ın erken ve geç dönemlerinde renkler konusundaki görüşlerini ele alabiliriz.

[133] Hilbert, D. R., Kalderon, M. E. (2000). "Color and the inverted spectrum", *Color perception: Philosophical, psychological, artistic, and computational perspectives. Vancouver Studies in Cognitive Sciences*, Volume 9, (Ed. S. Davis), New York: Oxford University Press, 187-214, s. 188.
[134] Byrne & Hilbert, "Colour Vision, Philosophical Issues About," s. 6.

4. BÖLÜM: RENKLER KONUSUNDA WITTGENSTEIN'IN DÜŞÜNCELERİ

Wittgenstein'ın renklerle ilgili düşüncelerini ele aldığı *Renkler Üzerine Notlar* kitabı kendisinin ölümünden sonra yayınlanmış olsa da, *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* eserlerinde de renkler konusuna değinmiştir.

O, renklerle ilgili olarak renklerin bir uzamının olması gerektiğini daha çok örneklerinde anlatmıştır. Renklerle ilgili savunduğu diğer bir konu ise renklerin gösterilerek anlatılabilmesidir. Bir renkten bahsederken bahsedilen rengi tanımlamak için o rengi bir uzamsal nesne üzerinde göstererek anlatılmasının ancak mümkün olduğunu savunmuştur.

4.1. Erken Dönemindeki Renk Düşünceleri

Wittgenstein'ın erken dönemi olarak adlandırılan döneminde kaleme alınan *Defterler* ve *Tractatus* eserlerinde renklerle ilgili birçok örneğe yer vermiştir. Öncelikle Wittgenstein'ın *Defterler*'i, mantık ile dünya ilişkisi ve önermelerin doğruluğunun imleyen şey ve imlenen şey arasındaki resimle karşılaştırılarak bilinebileceğini savunduğu görüşlerini içeren bir eserdir. Çalışmamızın bu noktasında öncelikle *Defterler* ve *Tractatus* başlıklı eserlerinde renkler hakkındaki düşünceleri ele alacağız.

Wittgenstein, söz konusu eserinde, "renklerin nitelikler olmadığını, fiziğin çözümlemeleriyle, fiziğin renkleri sergilediği içsel bağıntılarla gösterdiklerini ve bunu seslere de uyguladığını" [135] söyleyerek renklerin bir oluş yapısı veya tanımlanmış temel özelliklerinin olmadığını öne sürer. Ona göre, renkler fizikle bağlantılı halde olduklarından dolayı görünebilir ve üzerinde konuşulabilir.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta ise, "uzam, zaman ve renk (renklilik), bunlar nesnelerin biçimleridir" [136] der. Nesneler bu üç biçim içerisinde var olurlar ve ancak bu üç biçime sahip nesneler bu dünyayı belirgin hale getirir.[137] Bir olgunun var olup var olmamasının diğer bir olgunun var olup olmamasını etkilemediğini düşünen

[135] Wittgenstein, *Defterler (2004)*, s. 101.
[136] Wittgenstein, *Tractatus*, s. 19.
[137] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 19.

Wittgenstein'a göre, olgular tasarımlanabilir ve tasarımlar da gerçekliğe denktir.[138] "Olgunun, tasarım olabilmesi için, tasarımlanan ile ortak bir şeye sahip olması gerekir."[139] Ona göre, bir şeyin başka bir şeyin tasarımı olduğunu söyleyebilmemiz için aralarında bir ortak bir noktanın bulunması şarttır. Nesneler ve tasarımların birbiriyle karşılıklı konumlanması aslında bir tasarımlama ilişkisine vurgu yapar. Bu konumlama da tasarımın gerçekliğe ulaşmasını sağlayacak şey olacaktır. Ona göre, biçimsel, uzamsal ve renkli olan her şeyi tasarımlayabilir ya da resmedebiliriz.[140] Ona göre, her tasarım uzamsal değildir, tasarım tasarımlanan şey hakkında ortaya koyduğu anlamdır ve "tasarımın doğru mu yanlış mı olduğunu bilmek için, onu gerçeklik ile karşılaştırmamız gerekir."[141] Diğer türlü sadece tasarıma bakarak tasarımın doğruluk değerini bilemeyiz.

Wittgenstein'ın renkler konusuyla ilgili olarak düşünmeye yoğun bir şekilde geç dönem düşüncelerinde başlamış ve renklere ağırlıklı bir yer vermiştir. *Renkler Üzerine Notlar* da yine Wittgenstein'ın geç döneminde kaleme aldığı önemli eserlerinden birisidir.

4.2. Geç Dönem Wittgenstein'ın Renkler Hakkındaki Düşünceleri

Wittgenstein'ın 1929'da Cambridge'e yeniden dönmesinden ölümüne kadar geçen süreçte *Felsefi Soruşturmalar* başta olmak üzere diğer önemli eserlerini kaleme alarak geliştirdiği görüşler onun geç dönem felsefesini ortaya çıkarır. Onun geç dönem felsefesinde renkler hakkındaki görüşlerine en fazla yer verdiği eserleri *Felsefi Soruşturmalar*, *Mavi ve Kahverengi Kitaplar* ve *Renkler Üzerine Notlar*'dır.

Felsefi Soruşturmalar eserinde renklerin tanımlanamaz sadece gösterilerek anlatılabilir olduğunu şu örneğiyle ifade etmiştir:

> *"Kırmızı olmayan bir şeyi ifade etmekle "kırmızı" sözcüğü tanımlanabilir mi? Bu sanki bir kimsenin Türkçesi zayıf olan birine "ılımlı" sözcüğünü açıklaması gerekmesi ve onun kibirli bir insanı gösterip ve 'bu adam ılımlı değildir' demesi gibidir."*[142]

---

[138] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 21.
[139] Wittgenstein, *a.g.e.*, s.23.
[140] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 23, 25.
[141] Wittgenstein, *a.g.e.*, s.25.
[142] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2006), s. 28.

Bir nesneyi ifade ederek ‘Bu mavidir’ denildiğinde bu hem nesne hakkında bilgi verir hem de mavi rengini aslında ‘mavi budur’ diye kastedilerek maviyi tanımlar. Bir nesneyi işaret ederek “onun rengi budur” demek hem nesnenin özelliğini gösterir hem de söylenilen rengin tanımını yapar.[143]

Ona göre birisi bize kırmızı renkli bir çiçek getirmemizi söylediğinde biz kırmızı rengini o rengi hafızamızdaki kırmızı rengiyle karşılaştırarak, hafızamızdaki kırmızı rengiyle bulduğumuz kırmızı çiçeği alıp götürürüz. Bir sözcüğe karşılık gelen rengi aklımızda tutuyorsak o sözcük seslendiğinde sözcüğe karşılık gelen renk bizde imgelenir. Burada ortaya şu problem çıkar: o zaman doğru anımsamanın ölçütü nedir? Bir kimyasal tepkime sonucu oluşan renkle bir duvarı boyamanız istense ve bu renk her geçen gün bir diğer günkünden daha parlak olsa şunu düşünürüz: “Yanlışım olmalı kesinlikle, bu renk dünkünün aynısı!” Bu durum bize hafızamızın yanılabileceğini gösterir. Böyle bir durumda bir şeyin rengini hatırlayamasak bile, bu durum, o rengin var olmadığı anlamına gelmez. Renkler zamansızdırlar ve parçalanamazlar.

Bir renge ait bir nesne olduğunu söylemek aynı zamanda o nesneye ait rengin de var olduğunu söylemektir. Bir nesne genellikle bileşik bir şekle sahiptir. Örneğin, bir süpürgeyi gördüğümüz zaman onun sopaya tutturulmuş bir çalı topluluğu olduğunu görürüz. Ama ona ‘süpürge’ deriz ve onu oluşturan bileşenlerden söz etmeyiz. “Bana süpürgeyi ver” dediğimizde bu anlaşılabilir bir cümledir. Ama “bana sopaya tutturulmuş çalılardan oluşan süpürgeyi verir misin?” dediğimizde bu tümce biraz garip bir şekilde ifade edilmiş olur.[144]

Wittgenstein renklerle ilgili şu örneklerle açıklama yapar: birkaç renkten oluşan bir resim gösteriyorum ve tüm bunlarda görülen renge kirli sarı denir diyorum. Bu kirli sarının tanımıdır, o resimdeki ortak olanı arama ve görme yoluyla insanlar bu rengi anlayacaklardır. Farklı şekillerde aynı renge boyanmış nesneleri gösterip bu renge koyu sarı denir diyorum. Tüm bu renk örnekleri altlarında renkleri sözcükle yazılı olan tabloyla karşılaştırılabilir. Ama bu karşılaştırma yanlış olabilir.[145]

[143] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2017), s. 38.
[144] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2017), s. 49.
[145] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2006), s. 51.

Kırmızı rengi duyduğumuz zaman aklımıza hangi rengin geleceği nereden bilinebilir? Renk içeren sözcüğü duyduğunda imgedeki renk aklıma gelecektir. Ama bir kimsenin kendi aklında birdenbire bir renk belirdiğinde, söz konusu kişi o beliren rengin hangi renk olduğunu nereden bilebilecektir? Kırmızı rengini duyduğumuzda bizde imgelenen kırmızı rengi o rengin karşılığıdır. Ancak bu, o rengi ilişkin sözcüğün cümlede nasıl kullanılacağı hakkında bize bilgi vermez.

Şimdi kırmızı rengine renk bağlamında değil, duyu bağlamında bakıldığında, bir kısım insanların kırmızı duyumu ile diğer bir insan grubunun kırmızı duyumunun birbirinden farklı olduğunu söylemek olanaklıdır. Kırmızı her insanın karşılaşmış olduğu bir duyumdur; fakat bu onların kırmızı duyumunu ifade etmek için farklı sözcükler kullanmaları gerektiği anlamına gelmeyecektir. Örneğin, gökyüzüne bakıp, hiçbir felsefi mülahazaları işin içine karıştırmadan, 'Gökyüzü ne kadar da mavi!' dediğimizi düşünelim. Burada, gökyüzüne bakıp onun hangi renkte göründüğünü söylediğimizde, bu rengin sadece bize ait bir duyum olduğunu düşünmeyiz. Bu yüzden, benzer bir duyumu başkasının da edinebileceğini ve gökyüzü için söylediğimiz renk sözcüğünün anlamını diğer insanların da anlayacağını düşündüğümüz için bu ifadeyi dile getiririz.

Wittgenstein'a göre bir renge bakıp bu rengin bize hissettirdiği duyuma ad verirsek sadece tek bir belirli şeye ad vermiş oluruz. Burada renk tamamen nesneden sıyrılarak tek bir belirli şey durumunda düşünülür. Bir rengin nasıl göründüğünün bilindiği söylendiği zaman bu anlamlı bir önerme olur.[146]

"Wittgenstein, gösterişli tanımların onlar için hayal edilen gerekçelendirdiği amaçlara hizmet edemeyeceğini anladı. Augustine'in dünyasını dolduran nesneleri düşünün; onların arasında sık sık mavi bir elbise giyen kız kardeşi (ona Thalia diyelim) olacak, muhtemelen anne ve babasının ismini söylerken Thalia'yı gösterecek fırsatı olmalıydı. Augustine bunu gözlemleyerek isminin elbisesiyle veya elbisesinin rengiyle değil kız kardeşiyle bağlantılı olduğunu nasıl anladı. Tek başına işaret etmek tanımlamayı belirtmeye yeterli değildir."[147]

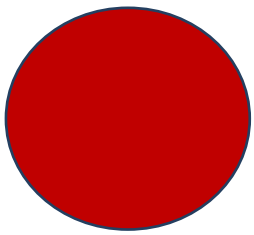
[146] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 126.
[147] Dromm, K. (2006). "Wittgenstein on Language-Learning", *History of Philosophy Quarterly*, 23(1), 79–94, s. 80. Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021, www.jstor.org/stable/27745045.

Wittgenstein'ın dil oyunu ile renklerin öğrenilmesine ilişkin düşüncesi Thalia örneğindeki gibidir. İşaret edilenin ne olduğunu ve işaret edilen şey ile tekrar eden kelimeleri bağdaştırarak öğreniriz.

Bir zihin tasarımındaki kırmızının ölçütü nedir? Başka birisinin zihin tasarımını öğrenebilir miyiz? Başka birinin tasarımı neye benzer nasıl bir şeydir? Kendi zihin tasarımımızdan hareketle bir rengin neye benzediğini nasıl bilebiliriz? Bunlar renkler konusunda cevabı verilmesi gereken sorulardır. Wittgenstein, "burada mor bir şey görmüyorum ama eğer bana bir boya kutusu verirseniz onu gösterebilirim"[148] diyerek bir renk sadece gösterilerek anlatılabildiğine vurgu yapmıştır.

Örneğin, zihnimizdeki kırmızı rengiyle önümüzde duran nesnenin renginin aynı olmadığını farz edin. Zihnimizdeki kırmızı ile gördüğümüz kırmızı rengi uyuşmuyor. Peki, imgelediğimiz kırmızı rengini nasıl anlatabiliriz? Böylesi bir durum ile 'burada kırmızı leke yoktur' önermesindeki durum aynıdır. Çünkü her ikisinde de kırmızı renkten bahsederiz; fakat bir kırmızıdan bahsetmemiz onun mevcudiyetini belirtmez. Çünkü bahsettiğimiz kırmızı sadece zihnimizdedir. Olmayan bir kırmızıdan bahsedemeyiz.[149]

Şekil 4.1: Kırmızı Daire

Yukarıda görülen şekle bakarak 'burada mavi bir daire yoktur; bu kırmızı bir dairedir' dediğimiz zaman yanlış bir gönderimde bulunmayız. Fakat burada maviden bahsedemeyiz; zira 'bu mavi değildir' dediğimiz zaman bunu sadece zihnimizdeki bir mavi rengiyle karşılaştırırız. Eğer mavi renginden bahsedecek ve mavi rengini anlatacak isek, onu göstermemiz için şekil 4.1'deki dairenin mavi renkte olduğu bir örneğe ihtiyaç duyarız. Yine birisine kırmızı bir daire imgelemesini söylediğimizde

[148] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 154.
[149] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 152.

söylediğimiz kişinin kırmızı bir dairenin neye benzediğini bilmesi hatta bunun neye benzediğini imgeleyebilmesi gerekir. Bu durum aynı zamanda bu buyruğu veren kişiler olarak bizler için de geçerlidir.

Wittgenstein'ın geç dönemi olarak adlandırılan düşüncelerinin yer aldığı diğer bir eseri de *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap* başlıklı eseridir. *Mavi kitap* Wittgenstein'ın Cambridge Üniversitesi'nde seçtiği beş öğrenciye 1933-1934 akademik yılında öğrencilerine tutturduğu ders notlarından oluşur. *Kahverengi kitap* ise 1934-1935 akademik yılında aynı üniversitedeki iki öğrencisine tutturduğu ders notlarından oluşan eseridir. Bunlar mektup şeklinde yazmıştır. Bu eseri daktilo ile üç tane öğrencilerine çoğaltarak en yakın arkadaşlarına ve sevdiği öğrencilerle paylaşmıştır. *Kahverengi ve Mavi Kitap* ismini Wittgenstein'ın kendisi koymamıştır. O bu eserleri isimlendirmiş olsaydı, muhtemelen 'Felsefi Değerlendirmeler' ya da 'Felsefi İncelemeler' gibi başlıkları düşünebilirdi. Ancak *Mavi ve Kahverengi Kitap* başlıkları, ders notlarının tutulduğu defterlerin kaplı oldukları kaplığın renginden gelmiştir. Wittgenstein, bu eserinde, *Felsefi Soruşturmalar* kitabında kullandığı örnekleri daha açık bir şekilde kullanarak dil oyunu dediği dil biçimlerini anlatmaya çalışmıştır. Şimdi, Wittgenstein'ın bu iki ayrı ders notlarından oluşan eserinde renkler hakkında öne sürdüğü fikirlere bir göz atalım.

Herhangi bir kimseye, "bana şuradan kırmızı bir çiçek getir" dediğimizde, hangi çiçeği getireceğini nereden bilir? Bu sorunun cevabı, söz konusu emri verdiğimiz kişinin zihninde var olan kırmızı idesini, bulduğu çiçeklerle karşılaştırması şeklinde olacaktır. Örneğin emri verdiğimiz kişi, zihninde bulunan renkleri, renklerin adlarının bulunduğu bir tabloyla karşılaştırıp, buradan hareketle bunları çiçekçide aradığı renkle eşleştirir. Ancak bir kimseye 'kırmızı bir leke hayal edin' dediğimizde, o kişinin karşılaştırıp eşleştirebilecekleri bir tablo mevcut değildir.

> *"Cebinde her zaman renklerin adlarının renkli lekelerle eşleştirildiği bir kağıt tabakası taşıyan birini hayal edin. Yanında böyle bir örnek tablosu taşımanın sıkıntı vereceğini ve bunun yerine her zaman kullanabileceğimiz şeyin çağrışım mekanizması olduğunu söyleyebilirsiniz. Ama bu, konuyla ilgili değildir; birçok durumda doğru da değildir. Örneğin, mavinin 'Prusya Mavisi' denen belli bir tonunu boyamanız buyrulduğunda, sizi 'Prusya*

Mavisi' sözünden bu rengin kopyası olarak hizmet görecek bir renk örneğine götüren bir tablo kullanmak zorunda kalabilirsiniz."[150]

Tüm renkleri barındıran renk skalasını yanımızda bulundurmamıza gerek yoktur. Çağrışım mekanizmasıyla ortaya çıkan daha önce öğrenmiş olduğumuz renkler için zihnimize güvenebiliriz. Ancak zihnimizde bulunmayan daha önce öğrenmediğimiz bir rengi ihtiyaç dahilinde örneklendirmek açısıyla yanımızda bulundurmamız mantıklı olabilir.

"'İki kitap aynı renkte' ibaresini kullanırız, ama pekala şunu da söyleyebilirdik: "bunlar aynı renkte olamaz, çünkü, her şeye karşın, bu kitap kendi rengine sahip, öteki kitap da kendi rengine." Bu da gramatik bir kural öne sürmek olurdu—sıradan kullanımımızla rastlantı eseri uyumlu olmayan bir kural." [151] Morkoç'a göre, "Wittgenstein bu örnekte 'aynı renk' ifadesinin kullanımına ve dolayısıyla onun anlamına dair bir gramer önermesi olduğunu söyler; ancak bu örneğin ayırt edici özelliği 'aynı renk' ifadesinin mevcut kullanımına (Wittgenstein'ın ifadesiyle, "sıradan kullanımımıza") aykırı bir gramer ifadesi olmasıdır."[152]

Yine, bir renk, hem yeşil hem de mavi olamaz; mavi ve yeşil aynı anda aynı yerde bulunamazlar, çünkü bu imkansızdır. Örneğin, biz, birbirine benzeyen iki şey için "aynı" kelimesini kullanmamaya karar verebiliriz. Ama bu durum bize analoji yoluyla "aynı" kelimesini kullanmaya zorunlu kılar. İşte burada evrensel olarak yanlış bir önermenin reddediliyor gibi görünmesinin sebebi budur. "Kırmızı ve mavi renginin aynı anda bir noktada olduğunu söyleyemem. Burada hiçbir mantıksal ürün yapılandırılamaz." [153] Görüldüğü gibi bir rengin aynı anda, aynı yerde ve aynı zamanda bulunması mantıksal olarak imkansızdır. Ramsey, *Tractatus* üzerine 1923 yılında yazdığı bir değerlendirme yazısında, fizikçilerin herhangi bir rengi anlatan ifadenin ne anlama geldiğini analiz ettiklerini düşünebileceğimizi söyleyerek Wittgenstein'ın şunu yaptığını öne sürmüştür: "Bay Wittgenstein güçlüğü yalnızca uzay, zaman, maddenin veya eterin gerekli özelliklerine indirgiyor. O, açıkça, bunu bir parçacığın aynı anda iki yerde bulunmasının imkansızlığına bağlı kılar. Uzay ve

[150] Wittgenstein, L. (2011). *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap* (çev. Doğan Şahiner). İstanbul: İş Kültür Yayınları, s. 6-7.
[151] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 63.
[152] Morkoç, U. (2016). "Geç Dönem Wittgenstein Felsefesinde Gramer Kavramı ve Dilin Otonomisi", *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 93-111, s. 96
[153] Jacquette, D. (1990). "Wittgenstein and the Color Incompatibility Problem". *History of Philosophy Quarterly*, 7(3), 353–365, s. 365. Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021, www.jstor.org/stable/27743943.

zamanın bu gerekli özellikleri, bu türden daha fazla bir indirgemeye pek de yetenekli değildir."[154]

Şimdi de Austin'in bu durumla ilişkili olarak söylediklerine bakalım:

> *"R. Bu yama t zamanında p yerinde kırmızıdır'; ve*
> *G. Bu aynı yama p yerinde t'de yeşildir.*
>
> *Elbette R ve G çelişkidir. G'nin yanlışlığı mantıksal olarak R'nin gerçekliğinden kaynaklanır. Tractatus eserinde Wittgenstein bu çelişkiyi kabul etti. İlk etapta basit önermeler R ve G nedeniyle dışlandı ama kırmızı ve yeşilin hiç de basit olmadıkları açıkça ortaya konuldu. Rengin mantıksal yapısını ve daha genel olarak tüm derece ifadelerini geliştirmeye yönelik böyle bir program saçmaydı. Wittgenstein bunu 1929 yılında Felsefi Soruşturmalar eserinde fark etti. R ve G önermelerindeki kırmızının tüm derecelerde kırmızıyı içerdiğini ve hiçbirinin yeşil olmadığını ve bunun tersini gösterilerek açıklanabileceğini hissetti."*[155]

Wittgenstein'a göre, birinin kahverengi ile ne kastettiğini ya da kahverengi bir nesne gördüğünü söylediğinde aslında ne gördüğü bilinemez. Bunun bilinebilmesi için kahverengi bir nesnede o rengi göstermelidir. Diğer türlü kahverenginin sadece zihnimde bir hayal olarak var olabilmesi mantıksızdır.

Örneğin, bir kişiye yeşil renkli bir kumaş parçası gösterip bu kumaş renginden daha büyük bir kumaş parçası satın alması istensin. Yeşil renkli kumaşı satın alacak kişi örnek verilen kumaş parçasındaki rengi zihnine yerleştirir ya da bu rengi hafızasına kaydeder. Söz konusu kişi kumaşçıya gittiğinde yeşil renk kumaşlarla zihnindeki yeşil renginin tonunu karşılaştırır ve kimi kumaşın daha açık renkli, kimisinin daha koyu renkli olduğunu fark eder. Bu fark etme sürecinde, o, kumaşçıda gördüğü renk tonlarıyla zihnine yerleştirdiği örnek kumaş rengini kıyaslayarak bu farkındalığa varır. Ancak söz konusu kişinin bu örnek kumaş parçasının rengini zihnimizde tutup kumaşçıda aynı renkte kumaş bulması olayı çok da başarılı bir sonuç vermeyecektir. Bu sefer de örnek kumaşı yanında götürür ve benzer renklerle kumaşı yan yana getirerek aynı rengi bulmaya çalışır. Bu iki farklı karşılaştırma durumunda, sanki

[154] Ramsey, F. (1973). "Review of Tractatus", *Essays on Wittgenstein's Tractatus* (Eds. I. M. Copi & R. W. Beard) New York: Hafner Press, s. 18.
[155] Austin, J. (1980). "Wittgenstein's Solutions to the Colour Exclusion Problem". *Philosophy and Phenomenological Research*, 41(1-2), 142-149, s. 142-143.

örnek kumaş parçası söz konusu kişinin yanında değilken, sonuç çok da tatmin edici değildir; lakin söz konusu kişinin kumaşçıda aradığı renge ilişkin elinde bir kumaş parçası olduğunda, sonuçta aradığı rengin tonunu bulabilmesi daha kolay olacaktır ve böyle bir olayın sonucu daha tatmin edici olacaktır.

Wittgenstein'a göre, bizler, dil sayesinde zihinde var olan renklerle fenomen olarak var olan renkleri bir arada tutabiliyoruz. Bu sayede, zihnimizde düşündüğümüz bir rengi (bu renk örneğin mavi olsun) zihnimizde imgeliyoruz ve dilin bize imkan tanıdığı bir adla o rengi mavi olarak adlandırarak o renk sözcüğünün anlamını başkalarına aktarabiliyoruz.

Wittgenstein'ın renklerle ilgili sorguladığı diğer problem ise; bize bir renk gösterilip bunun hangi renk olduğu sorulduğunda, bizim "bu renk kırmızıdır" dedikten sonra, bu rengin kırmızı olduğunu nasıl bildiğimiz sorulduğunda buna hangi cevabı vereceğimizdir. Biz bu soruyu yanıtlarken, yine renk tablosu yardımıyla renklere verilen adlar sayesinde kırmızı rengini tabloda göstererek "işte bu renk kırmızı rengidir" deriz. Zira, bu renge bu ad verilmiştir ve bu yüzden söz konusu nesnenin renginin kırmızı olduğunu söyleriz. Bu rengi bilmemiz için önce o rengi deneyimleyip görerek anlamlandırmamız gereklidir.

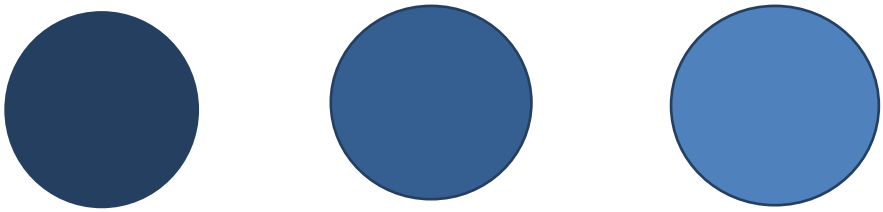
Bir öğrenciye nesnelerin olduğu kartlar hazırladığımızı varsayalım. Bu karttaki nesnelerin hepsini öğrenci biliyor olsun; örneğin çekiç gibi. Kartları öğrenciye gösterip bu nesnelerin adını söylemesi gereken bir oyun oynuyoruz ve daha donra öğrencinin bilmediği bir nesneyi ekliyoruz. 'Planya' adındaki nesneyi, planyanın resmini gösterip adını söyleyerek gösteriyoruz. Artık o öğrenci 'planya' denilen şeyin ne olduğunu öğrenir ve her ne zaman bunu gördüğünde onun 'planya' olduğunu söyler.

Wittgenstein'ın varsayımına göre; bize bir renk gösterilip adının ne olduğunun sorulduğunu varsayalım. Bir renk gösterildiğinde "bu kırmızıdır" deriz. Peki, onun kırmızı olduğunu nereden biliriz? Aslında onun kırmızı renge sahip olduğunu önceki deneyimlerimizden aşinayız ve söz konusu rengin hangi ada karşılık geldiğini anımsayıp, o nesnenin kırmızı renge sahip olduğunu biliriz.

Peki, şimdi de, eflatun rengini bilmeyen birisini hayal edelim. Ona biri eflatun olan diğeri de onun bildiği renklerle birlikte eflatunun da bulunduğu basit bir renk

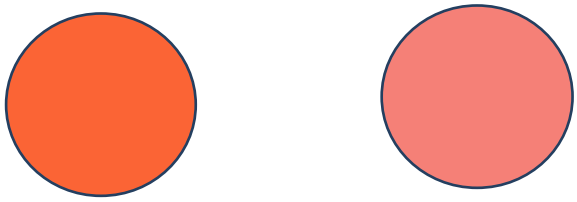
spektrumunun bulunduğu iki ayrı resim gösteririz ve bu iki resimde ortak olan tek rengin eflatun rengi olduğunu söyleriz. Söz konusu kişi iki resme bakar ve ortak olan rengi tanıyıp onun eflatun olduğunu öğrenir. Artık, bundan böyle, bu kişiden eflatun renkli bir nesne getirmesini istersek getirebilir; çünkü rengi ona göstermiş olduğumuz resimler sayesinde öğrenmiş olur.

Şekil 4.2: Mavinin Tonları

Wittgenstein'ın renklere ilişkin düşüncesinde şu türden örnekler de oldukça önemlidir: Yukarıdaki şekillere baktığımızda üç farklı rengi görürüz. Bunların ortak renginin ne olduğu sorulduğunda, mavi yanıtı verme ihtimalimiz oldukça yüksektir. Burada ortak olan bir görme durumu mevcuttur. Herhangi birisine tüm bu farklı tondaki mavileri gösterip bu tonlarda ortak olanı görmesini sağladıktan sonra, mavinin başka bir tonunu gördüğünde, bu tonun tüm mavi tonlarıyla ortak olduğunu da görmüş olur.

Şekil 4.3 ve Şekil 4.4: Farklı Tonlar

Şimdi de Şekil 4.3. ve Şekil 4.4.'de görülen iki renkte "ortak olan renk nedir?" diye sorulduğunda ana renk olan kırmızı rengin ortak olduğu cevabı verilmelidir. Çünkü turuncu ve pembenin ana renk karışımında her ikisinde de ortak olan renk kırmızıdır.

Birisine yeşil, kırmızı ve mavi renklerini, bu renklerdeki lekelerle örneklendirerek öğrettiğimizi varsayalım. Örneğin, biz, ona, kırmızı renkli bir nesne getirmesini

söylediğimizde, aslında nasıl bir şey getirmesi gerektiğini de öğretmiş oluruz. Ancak aynı kişiye kırmızımsı kahverengi bir yaprak getirmesini istediğimizde verdiğimiz bu emir, kırmızı bir nesne getirmesini istediğimizde verdiğimiz emirle aynı mıdır? Bu iki örnekte, kırmızı sözcüğünün iki ayrı anlamda kullanılmış olacaktır; birisinde açık kırmızı renginden bahsedilirken, diğerinde koyu renkli bir kırmızıdan bahsedilmiş olacaktır. Wittgenstein'a göre, "buna 'kırmızı' denir" diyerek kırmızı bir nesneye işaret ederek onu göstermek gerekir; zira ona göre renk ancak bu şekilde tanımlanır.[156] Kırmızı rengini bu renge sahip bir nesne göstererek öğrettiğimiz birinden artık kırmızı bir nesne getirmesini istediğimizde kırmızının herhangi bir tonunda nesne seçtiğini gözlemleriz. Başka birisi ise böyle bir buyrukta sadece betimlenen renk tonuyla aynı tonda bir kırmızı getirir. Bu iki kişi arasında geçen renk tonu örneğinde ölçüt davranış ve betimleme arasındaki bağlantıdır.[157]

Kırmızı, mavi ve beyaz boyalarını karıştırarak elde etmemiz gereken bir renk olduğunu hayal edelim. Bu üç rengi karıştırdığımızda ortaya tek bir renk çıkar ki bu renk lila rengidir. Bu rengi elde etmemizi söyleyen bir kişi, 'hayır, bu renk benim istediğim gibi olmamış' dediği zaman, istediği rengin nasıl bir görüntüye sahip olduğunu bize sadece örnek göstererek açıklayabilir.

Wittgenstein'ın renklerle ilgili konuları detaylı bir şekilde ele aldığı eseri ise *Renkler Üzerine Notlar*'dır. "Ludwig Wittgenstein ise konuyla ilgili olarak, 1950'de bir Viyana ziyareti sırasında yazılan ve ölümü öncesi son basılı eserlerinden olan *Remarks on Colours* [Renkler Üzerine Düşünceler] adlı eserinde düşüncelerini dile getirmiştir."[158] Türkiye'de Türkçe çevirisi 2007'de yapılmış olan bu eserin tek bir baskısı yapıldığı için günümüzde esere ulaşmak oldukça güçtür. Bu eserde renklerin nesneler ile arasındaki bağlantılar, açıklık, koyuluk gibi konular irdelemiştir. Şimdi de söz konusu eserde ele alınan görüşleri ele alacağız.

Wittgenstein'a göre iki rengin hangisinin daha koyu hangisinin daha açık olduğunu bildiren şey bir dil oyunudur. Mavi rengi beyaz renginden daha koyudur, tüm renklerin üzerinde bulunduğu bir palette beyaz en açık renktir. Lichtenberg çok az

[156] Wittgenstein, L. (2011). *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap* (çev. Doğan Şahiner). İstanbul: İş Kültür Yayınları, s. 154.
[157] [157] Wittgenstein, *a.g.e.*, s.154-155
[158] Ardıç, A. (2018). "Goethe ve Wittgenstein'ın renkler kuramı", *Düşünbil Dergisi*. Erişim tarihi: 17 Aralık 2019, https://dusunbil.com/goethe-ve-wittgensteinin-renkler-kurami/.

sayıdaki insanın saf beyazı gördüğünü söyler. Eğer bu doğruysa, o zaman beyaz kelimesini de çoğu insan yanlış kullanıyor demektir. Kar rengini beyaz olarak nitelendiririz; ancak beyaz bir kâğıdın yanına kartopu koyulup her ikisi karşılaştırıldığında, kartopu beyaz kağıdın yanında açık gri renginde görünmüş olsa bile, kartopunun rengine dışarıda beyaz demek hakkına sahip olunabilir.[159]

Yeşil rengini ana renk olarak kabul eden birisinin (yani, onun sarı ile mavi renginin karışımı olmadığını iddia eden birisi) sarının ana renk olmasıyla yeşili ana renk olarak düşünen birisinin bahsettiği ana renk kavramı aynı mıdır? Ona göre, buna karar verecek olan şey dil oyunudur.[160] Wittgenstein renklerin dil oyunuyla olan bağlantısını açıklayamaya yönelir. Ona göre, doğada zaten ana ve ara renkte nesneler bulunmaktadır. Ara renkleri oluşturmak için ana renkleri birbiriyle karıştırsak bile, mevcut halde ara renkler zaten vardır. Dil oyunu da bu hali hazırda bulunan ara renk veya karıştırılmış renkleri seçmek için kullanılır.[161]

Filozofun diğer sorguladığı problem ise "yeşil rengi, mavi ve sarı renkleri arasında bir renk olmasa bile, mavi ve sarı rengine sahip olmayan insan olamaz mı?" sorusudur. Renk kavramları bizimkinden farklı olan insanlar tahayyül edilemez mi? Örneğin renk körlüğü gibi bir hastalığa sahip olan kişilerin hem gördükleri bazı renkler, hem de renk kavramları bizimkinden farklıdır. Örneğin, bazı insanların kırmızı-yeşil veya sarı-mavi renk körü olduğunu farz edelim. Bu durumdaki insanların renkleri görme biçimleri, bizimkiyle aynı olmazdı.[162] Ayrıca, bütün üyelerinin renk körü olduğu bir kabile düşünelim ki böylesi bir durumla karşılaşmak mümkün olabilir. Bu insanların renk kavramları ve renklere karşılık gelen sözcükleri kullanım biçimleri, bizim kullanım biçimimizden farklı olurdu. Kırmızıyı yeşil olarak gören bu kabiledeki insanlar, bizim gibi "kan rengi kırmızıdır" demek yerine, "çimen rengi kırmızıdır" diyerek kırmızı sözcüğünü kullanacaktır.[163]

[159] Wittgenstein, L. (2014). "Renkler Üzerine Düşünceler I. 1-60" (çev. İlyas Altuner). *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4(1), s. 116.
[160] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 116.
[161] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 116.
[162] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 117.
[163] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 118.

Runge, Goethe'nin *Renkler Üzerine* başlıklı eserinde bahsettiği bir mektupta, saydam ve saydam olmayan renkler arasında bir ayrım yapmış ve beyazın saydam bir renk olduğunu öne sürmüştür. Bunun renk kavramlarının ya da renk aynılığını belirlenemez bir konuma dönüştürdüğünü öne süren Wittgenstein, "saydam bir yeşil cam, saydam olmayan bir beyaz kağıt gibi aynı renge sahip olabilir mi, yoksa olamaz mı?" diye sorar ve ardından şu soruyu da ekler: "Niçin bir şey saydam yeşil olabiliyor da saydam beyaz olamıyor?"[164] Wittgenstein'a göre, yeşil saydam bir camı bir resimde göstermek isterseniz, onun saydamlığını gösteremezsiniz. Saydamlık ve yansımanın derinlik boyutunda bulunabileceğini söyleyen Wittgenstein, Goethe'nin eserinde yer verdiği Runge'nin görüşlerini irdeler.[165] Saydamlığın derinlik boyutuyla alakalı olduğunu düşünen Wittgenstein, tıpkı Runge gibi, saydamlık açısından beyaz ile siyah arasında bir fark olmadığını ve her ikisinin de saydam olmadığını düşünür ve Runge'den şu alıntıyı yapar: "Saf olan beyaz su, berrak süt gibi olası değildir."[166]

Wittgenstein, altın rengi denildiğinde kastedilen şeyin sarı değil, parlak görünüme sahip bir altın rengi olduğunu söyler. Yine ona göre, kızıl ateş renginin de bir kor parlaklığı vardır. Peki, gri ve kahverengi kor parlaklıkları arasında ne tür bir benzeşme vardır? Olgularımızla ilgili olarak parlak bir gri rengi tasarımlayamamamızdan dolayı, böylesi bir nesneyle ne fizik ilgilenir ne de renk psikolojisi ilgilenir. Burada bahsi geçen 'parlak gri' renkten kastedilen şey, gümüş parlaklığı değil, akkor gibi gri kor hali gibi bir parlaklıktır. Ona göre, ışıklı olan şey gri görünemediği gibi, gri olan bir şey de kendiliğinden aydınlatılmış bir şey gibi görünür.[167]

Bir ışık hayal etmemiz istenildiğinde 3 ana renk olan kırmızı, sarı ve mavinin karışımından oluşan bir renkte veya bu renklerin tonlarında bir ışık hayal ederiz. Peki, siyah renkli bir ışık neden hayal edemeyiz? Siyah bir aynadan söz edebiliriz; fakat burada ayna siyah görünmez, sadece görüntüyü koyulaştırır, kirli görünmesine neden olmaz. Wittgenstein'a göre, ışık ve beyaz rengi konusunda iki durum mevcuttur. Işığın yoğun olduğu bir ortamda beyaz tam olarak görünebilirken, aynı

[164] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 118.
[165] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 118.
[166] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 119.
[167] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 120.

renk ışığın az olduğu ortamda gri renkli görülebilir.[168] Yine ona göre, tözlerin rengi olan beyaz diğer töz renklerinden daha açık bir renk değildir ya da siyah rengi diğer töz renklerinden daha koyu değildir. Renkler beyazdan daha koyudur, koyuluk giderse geriye beyaz rengi kalır ki bu nedenle beyaza renksiz denilebilir.[169]

Wittgenstein'a göre bir evin resmini çizdiğimizde ve duvar rengini kâğıda boyadığımızda bu o evin duvarının renginin kâğıda aktarıldığı anlamına gelmez. Bizden tamamen o duvar rengini aktarmamız istenirse, bu mümkün değildir. Bunun sebebi "[…] renk tonlarının nasıl karşılaştırıldığının ve 'renk özdeşliğinin' ne anlama geldiğinin en baştan açık olarak"[170] belirtilmiş olmamasıdır.

Siyah beyaz renkli bir resme baktığımızda sadece siyahın ve beyazın tonlarından oluşan bu resimdeki siyah beyaz renklerden ziyade, gerçek renkleri görürüz. Açık renkliliğe göre, bir kadının sarı saçlı olduğunu ve diğer nesnelerin de gerçek renklerini görürüz. Resimde siyah renkli nesneler bulunmasına rağmen, biz neden saçı sarı renkte görürüz. Bizden bu resmi betimlememiz istendiğinde sarı saçlı bir kadının bulunduğunu söyleriz, fakat resimde gördüğümüz renk açık tonlu bir siyahken neden sarı renkli saç diye betimleriz?[171]

Wittgenstein'ın sorguladığı bir diğer konu ise; bazı insanların bizim renk skalamızdan başka renk algılarına sahip olduklarının hayal edebilip edilemeyeceğidir. Bizim renk kavramlarımıza sahip olmayan ve bir şekilde bizimkilerden farklı renk görüntülerine sahip insanlar olamaz mı? Buna cevabımız elbette olumlu olabilir. Ona göre, sorgulanması gereken bir durumda, ışığın az ya da çok olması durumunda nesnelerin görünen renklerini nasıl karşılaştırabiliriz? Elbette, bu sorunun cevabını vermek de sanıldığından daha zordur.[172] Örneğin, ışığın yoğunluğundan dolayı kahverengi görünen ama gerçek rengi kahverengi olmayan bir masa düşünelim. Bu ışıkta herkese kahverengi görünen bu masanın herkes tarafından böyle görüyor diye kahverengi olduğunu söyleyemeyiz. Biz renkleri şeylerden

[168] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 121.
[169] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 122.
[170] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 122.
[171] Wittgenstein, L. (2018). "Renkler Üzerine Düşünceler I. 61-88" (çev. İlyas Altuner*). Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, s. 4.
[172] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 6.

bağımsız olarak düşünürüz. Ancak, renk kavramları göründüğünden daha karmaşıktır. Yine, onun düşüncesine göre; kırmızı, yeşil, mavi sözcüklerinin anlamı sorulduğunda sadece bu renklere ait olan nesneler göstererek bunu yanıtlayabiliriz. Renkleri açıklamak için bundan öteye gidemeyiz.[173]

Wittgenstein renklerle ilgili düşüncesinde renk körlüğü gibi durumları da ele almıştır. Renk körleri normal kişilerin kullandığı renk kavramlarını öğrenemezken, renk körlerinin renkler hakkındaki hangi kavramlarının yanlış olduğunu da öğrenemezler. Renk körleri ve normal insanların renkleri nasıl gördüğü konusunda gözlem yapılabilir ve renk körü olan birisi kendiliğinden ben renk körüyüm diyemez. Yani renk körleri renkleri normal gördüklerini sanırken ren körü olduklarını normal bir gören tarafından test edilerek ortaya çıkar.[174]

Wittgenstein, inanç ve renk arasındaki bağıntıyı da sorgulamıştır. "Biz renk kavramlarımızın çözümlemesinin bizi en sonunda herhangi bir uzamsal ya da fiziksel açıklamadan bağımsız olan görüş alanımızdaki yerlerin renklerine götüreceğine inanmaya meyilliyiz."[175] Wittgenstein bu düşüncesini açıklamak için bir örnek verir. Siyah beyaz olan bir fotoğraf görüldüğünde resim sadece siyah beyazken biz o fotoğrafın gerçek renklerini imgeleriz. Bir torna tezgahı arkasında duran siyah bir adam ve yanında saçları arkaya doğru taranmış bir sarı saçlı çocuk. Bu siyah beyaz renkli fotoğrafta sarışın çocuğu görmemizi sağlayan şey nedir? Fotoğraftaki siyah tonlamalardan sarı rengi görüyor olmamız tatmin edici bir cevap değildir.

Wittgenstein renklerle ilgili düşüncelerini ele aldığı kitabında renklerin öznel olabilmesi durumunu ise şu şekilde sorgulamıştır:

> *"Bir kısım insanların bizim sahip olduğumuzdan farklı bir renk geometrisine sahip olduklarını düşünemez miyiz?" Bu, elbette, şu anlama gelir: İnsanların bizimkilerden başka renk kavramlarına sahip olduklarını düşünemez miyiz? Bu da şu demektir: Bizim renk kavramlarımıza sahip olmayan ama bir şekilde "renk kavramları" olarak adlandıracağımız*

[173] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 6.
[174] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 8.
[175] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 4.

bizimkilerle bağlantılı olan kavramlara sahip insanların olduğunu düşünemez miyiz?"[176]

Wittgenstein renklerin tanımının sadece bahsedilen rengi göstererek yapılabileceğini şu cümleleriyle açıklar: "'Kırmızı', 'mavi', 'siyah', 'beyaz' sözcükleri ne anlama gelir?" diye bize sorulduğunda, biz, elbette, doğrudan bu renklere sahip olan şeyleri gösteririz –ancak bu sözcüklerin anlamlarını açıklama yeteneğimiz bundan daha öteye gitmez!"[177]

Wittgenstein, Goethe'nin renk tayfı kuramının yetersiz bir kuram olduğunun kesin olarak kanıtlayamadığını öne sürer. Bu kuram hakkında Goethe ne bu kuramın lehine ne de aleyhine bir bilgi öne sürememiştir ve bu kuramın kesin bir şekilde ispatlanabilmesi de zaten mümkün değildir. Goethe'nin renklerle ilgili kuramında sadece tek bir durum açıktır ki o da hiçbir açıklığın koyuluktan çıkmayacağı düşüncesidir. [178] Bu düşünceyi Wittgenstein şu şekilde örneklendirir: "Biz kırmızımsı-beyazımsı maviyi lila renginde ya da siyahımsı-kırmızımsı-sarıyı kahverengi olarak adlandırabiliriz –ancak sarımsı-kırmızımsı-yeşilimsi-maviyi bir beyaz ya da benzer olarak adlandıramayız." [179] O, aynı zamanda, Goethe'nin renklerin ve renklerin temel bileşimleri hakkındaki düşüncelerinin bir ressama ya da mimara bir faydasının olmayacağını düşünmektedir.

Wittgenstein'ın geç dönem eserlerinden birisi olan *Renkler Üzerine Düşünceler*'in, görüldüğü üzere, renk konusunu pek çok açıdan ele alması bakımından önemli bir eser olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Biz de bu eserdeki görüşlere değindikten sonra, şimdi renklerin gösterilemezliği problemi üzerine yoğunlaşacağız.

4.3. Wittgenstein'ın Renklere İlişkin Görüşlerinin Ortaya Çıkardığı Problemler

Mor bir rengi anlatabilmenin yolunu Wittgenstein şu şekilde açıklamıştır: "Burada mor bir şey görmüyorum, ama eğer bana bir boya kutusu verirseniz onu gösterebilirim." [180] O, *Felsefi Soruşturmalar* eserinde renklerin tanımlanması için gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yine *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap*'ta şöyle

[176] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 4.
[177] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 6.
[178] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 6.
[179] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 6.
[180] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2006), s. 154.

bir örnek verir: "Buna 'kırmızı' denir" (kırmızı bir nesneyi işaret ederek) göstermeli tanımını verdiğimiz birinin."[181] *Renkler Üzerine Notlar* eserinde yine "'Kırmızı', 'mavi', 'siyah', 'beyaz' sözcükleri ne anlama gelir?" diye bize sorulduğunda, biz, elbette, doğrudan bu renklere sahip olan şeyleri gösteririz, – ancak bu sözcüklerin anlamlarını açıklama yeteneğimiz bundan daha öteye gitmez!"[182] diyerek renklerin tanımlanmasının ancak gösterilmekle mümkün olacağını belirtmektedir.

Renklerin anlatılabilir olması için ortak bilinen bir nesnenin renginden bahsedilerek o renk anlatabilir. Ama böyle bir durumda istisna vardır ve bu istisna sonucunda şüpheye düşeriz. Şöyle ki; renk körü hastalarının bazıları renk körü olduklarını yaşamlarının ilerleyen yaşlarında öğreniyorlar. Eski çağlar açısından düşündüğümüz zaman bazıları renk körü olduğunu öğrenmeden bile ölmüş olabilir. Renk körlerinin bu durumlarının farkında olmamalarını Wittgenstein şu şekilde belirtmiştir: "İnsanlar kimi zaman (yanlışlıkla da olsa) şöyle derler: 'Neyi gördüğümü yalnızca ben bilebilirim'. Ancak şunu demezler: 'Renkkörü olup olmadığımı yalnızca ben bilebilirim.'"[183]

Örneğin meşe ağacı rengi gibi bir renkten bahsettiğimizde, bu renk tek bir renk olmasına rağmen renk körü olan birey ve sağlıklı bir birey bu tek rengi iki farklı şekilde imgelemektedir. Renk körü bireyin renk körü olduğundan habersiz bir şekilde o meşe ağacı rengine baktığında, tüm insanların kendinin gördüğü renkle aynı rengi gördüğünü düşünür. Renk körü olan kişi, meşe ağacının rengini, herhangi bir nesnede, örneğin bir elbisede gördüğünde, bu renk ne kadar gerçek tonunda olmasa da meşe ağacında gördüğü renkle aynı görür. Renk körü olan ve olmayan iki kişiye, meşe ağacı rengindeki yeşil denildiğinde, onlar yeşil rengini iki farklı şekilde imgelemiş olurlar. Ama birinin renk imi yanlıştır ve vurgulanmasını istediğimiz kısım yanlış rengi imgeleyen renk körü bireyin bu durumunun farkında olmadığıdır.

Bu iş daha ileriye götürüldüğünde, tek bir renk olan yeşili farklı tonlarda gören iki insan aynı rengi gördüğünü sanıyorsa, o renkten bahsedildiğinde ya da o rengi başka nesnede gördüklerinde bile hala aynı renkleri gördüklerini düşünürler. Burada bizi

[181] Wittgenstein, *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap*, s. 154.
[182] Wittgenstein, *Renkler Üzerine Düşünceler* I.61-88, s. 6.
[183] Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 10.

şüpheye düşüren kısım renk körlerinin renkleri normal tonda görmediklerinin farkında olmamalarıdır. Peki, böyle bir durum söz konusuyken renk körü hastalığı keşfedilmeden önce insanlar hep aynı isimdeki renkleri aynı şekilde gördüklerini sanıyorsalar, başkasının mavi dediği rengi biz pembe rengi olarak görüyor olamaz mıyız?

Renk körleri üzerinden bu konuyu sadeleştirmek istersek şunu söylemeliyiz ki ileri düzeyde bir renk körü açık sarı ve açık yeşili karıştırıyor. Ona ilk renkler öğretildiğinde, sarı rengi gösterilip ona bu rengin isminin yeşil olduğu söyleniyor. O kişi adını yeşil olarak bildiği rengi sarı olarak görüyor. Her nerede görürse görsün, yeşil rengini sürekli sarı olarak gördüğü için bir karmaşa yaşanmıyor. Onun yeşili aslında bizim sarımızdır ve bu onun farkında olmadığı bir durumdur. Peki ya bizim mavimizde başkasının pembesiyse ve biz aynen renk körlerinde olduğu gibi bunu test etmeden bilemediğimiz bir durum içindeysek ne olacaktır?

Renk körü testlerinin icat edilmediği dönemleri düşünelim ki o dönemlerde böyle bir problem mevcut değildi; herkes bir başkasının gördüğüyle aynı renkleri gördüğünü düşünüyordu. Herkes renkleri birbirinden farklı görüyorsa ve biz ilk çağdaki renk körü bireyler gibi normal gördüğümüzü sanıyorsak ne olacaktır? Aslında tüm renklerin herkesin farklı gördüğü ya da bir kısım insanın farklı gördüğünün anlaşılabildiği bir test henüz icat edilmemişse ne olacaktır? O halde renkler Wittgenstein'ın söylediği gibi gösterilerek anlatılamaz; çünkü tanımları apaçık bir şekilde yoktur ve renkler nesneler üzerinde gösterilemez olacaktır. En sevdiği mavi tonunu göstermek isteyen biri nesne üzerinde o mavi tonunu gösterdiği sanabilir, ama biz bunu onun gibi göremeyebiliriz.

Şekil 4.5: Renklerin Gösterilemezliği ile ilgili Resim

Kaynak: https://www.google.com/search?q=mavi+siyah+elbise&safe=active&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=OqUgn2Gks3mcM%253A%252CZvQbCgs7D7x4eM%252C_&usg=AI4_-kTmqdRb4sQ5FqRzwTiT6W7XMt_bxA&sa=X&ved=2ahUKEwjcg_istHfAhWZRBUIHeO9BqIQ9QEwBnoECAUQEA#imgdii=H1pCOpQopkNuCM:&imgrc=_lM1r1XSZHz7UM:

Bu resim ortaya çıktığı dönemde dünya çapında büyük ses getiren bir resim olmuştur. Resmi ilginç kılan ise rengidir. Bu elbisenin rengini ilk gördüğümüzde, sarı ve beyaz renklerini fark edip bu resim üzerinde fazla durmayabiliriz. Daha sonra tekrar dikkatimizi bu resme yoğunlaştırdığımızda ise elbisenin aslında mavi ve siyah olarak görürüz ki ve eğer bu elbiseyi mavi ve siyah olarak görebilirsek, bir daha da bu elbiseyi sarı ve beyaz olarak göremeyiz. Aslında elbisenin orijinal rengi mavi ve siyahtır. Ama birçok insan bu mavi ve siyah renklerinden oluşan elbiseyi, sarı ve beyaz renklerine sahip olarak görmektedir, bu elbiseyi sarı ve beyaz olarak gören insanların hiçbiri de renk körü olmamasına rağmen, bu elbiseyi yine de sarı ve beyaz olarak görmektedirler.

Washington Üniversitesi'nden Renk Bilimci Jay Neitz renklerin neden iki şekilde görüldüğü üzerine araştırmaları sonucunda şunları söylemiştir:

"Işığın nesneler üzerine düşüşünü algılayarak görseli beynimize en doğru şekilde aktaran gözlerimiz bize oyun oynuyor. Bilgisayar ortamında renklerin pantonesi[184] alındığında arka plandaki beyaz rengin elbiseyi beyaz olarak algılayanları yanılttığını görüyoruz. Elbisenin gerçek rengi mavi olarak satışa sunulmuş. Ancak ben dahil bir çok kişinin elbiseyi beyaz sarı olarak algıladığını belirtmek isterim."[185] Bir optik illüzyon durumu olarak nitelendirilecek bu durumun varlığı bir gerçek iken, Wittgenstein'ın bir rengin gösterilerek anlatılması düşüncesinin doğru olduğunu düşünmek mümkün görünmemektedir.

Şekil 4.6: Beyaz Bağcıklı, Pembe Ayakkabı

Kaynak:https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/bu-ayakkabi-sosyal-medyayi-ikiye-boldu-gri-turkuaz-mi-pembe-beyaz-mi.

[184] Pantone, 2058 tire renk içeren ve her rengin ofset baskıda nasıl elde edilebileceğini formülleriyle veren bir katalog olarak renklerin hem parlak, hem de mat olarak ayrı ayrı gösterildiği detaylı bir katalogtur. Ayrıntılı bilgi için Wikipedi'nin Pantone maddesine bakılabilir. Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, https://tr.wikipedia.org/wiki/Pantone.

[185] "Bu Elbise Ne Renk? İşin Sırrı Çözüldü" (2015). Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, https://www.f5haber.com/gundem/bu-elbise-ne-renk-isin-sirri-cozuldu-185701; "Bu Elbise Ne Renk? İşin Sırrı Çözüldü" (2015). Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, http://www.internethaber.com/bu-elbise-ne-renk-isin-sirri-cozuldu-770565h.htm.

Aynı renkleri farklı gören insanların bu durumu fark etmelerini sağlayan örnek sadece mavi ve siyah renkli elbise örneğinden ibaret değildir. Resim 4.10'da görülen ayakkabının rengi de insanların renk kavramlarını sorgulamalarına neden olmuştur. Çünkü insanların bir kısmı resmi beyaz bağcıklı pembe bir ayakkabı resmi olarak görürken, diğer kısımdaki insanlar ise yeşil-mavi bağcıklı gri-beyaz renkli bir ayakkabı görmektedir. Ayakkabının orijinal rengi ise pembe ve beyaz bağcıklı renkleridir.

Şekil 4.7: Mavi ve Kırmızı Haplar

Kaynak: https://m.yeniakit.com.tr/haber/bu-haplar-ne-renk-110989.html.

Şekil 4.11'de tek bir resim ve durağan renklere sahip olmasına rağmen yine de hangi renk olduğu tartışılan diğer resim de bu hap resmidir. Bazıları her iki el içinde bulunan hapları gri renkte görürken, diğerleri sağ taraftaki hapı kırmızı sol taraftaki hapı da mavi renkli görmektedir.

Yukarıda verilen tüm örneklere bakıldığında, Wittgenstein'ın renkleri anlatılmasının tek bir yolunun olduğunu ve bunun da renklerin nesneler üzerinden gösterilmesi olduğu düşüncesinin her koşulda geçerli olmadığını görüyoruz. Şekil 4.8'de bulunan elbisenin renginden bahsetmek isteyen bir kişiyi düşünelim. Bu durumu tüm ışık dengeleri ve renk illüzyonuna değinmeden bahsedelim. (Çünkü elbiseyi farklı renkte gören her iki kişi de aynı ışık dengesinde aynı ortamda bulunarak nesneye bakarlar.) Wittgenstein'ın renkler konusundaki öğretisine göre, mavi ve siyah rengindeki elbise resmini terziye gösterip bu renk ve şekilde elbise dikilmesini isteyen bir kişiye, terzinin mavi ve siyah renklerde değil de, resimde başlarının gördüğü gibi sarı ve

beyaz renkli bir elbise diktiğinde ortaya çıkan sonuç, hem terziyi, hem de müşteriyi memnun etmeyecektir.

Renklerin gösterilerek anlatabilir olduğu durumlar elbette ki vardır. Ancak yukarıdaki örnekler gibi optik illüzyonların sayısının da epeyce fazla olduğu bir gerçektir. Yukarıdaki mavi ve siyah renkli elbise resimdeki gibi durumlarda kişiler bir rengi, iki farklı şekilde duyumlayabilirler ki bu farklı renkleri algılayan kişiler renk körü değillerdir. Bu gibi resimlerin neden böyle farklı renklerde göründükleri konusunda, sinirbilimciler, zihin bilimciler ve zihin felsefecileri günümüzde önemli çalışmalar yapmaktadırlar ve bu sır perdesini aralamaktadırlar. Ancak bu tür konular bizim çalışmamızın kapsamını aşmaktadır. Bizim burada gündeme getirmek istediğimiz soru, aynı rengin iki farklı renk olarak görülme olasılığından söz edilebildiği bir ortamda, hala Wittgenstein'ın bir rengi anlatırken, o rengi göstererek ya da o renge işaret ederek anlattığımız düşüncesi geçerli olarak düşünülebilecek midir?

Wittgenstein'ın renk tanımlamasına göre, şekil 4.9'da bulunan ayakkabının bağcığının rengini anlatmak istiyorsak, ayakkabının bağcığını göstererek bu rengin adından bahsettiğimiz söz konusu olacaktır. Peki, tek bir nesnedeki bağcıkla gösterdiğimiz ya da işaret ettiğimiz şey yeşil-mavi rengi midir, yoksa beyaz rengi midir? Ayrıca karşımızda rengi anlatacağımız kişi o bağcığı bizim gibi aynı renkte görebilir mi? Bundan nasıl emin olabiliriz?

Kesin olarak bilinen bir şey var ki bazı durumlarda aynı renkleri farklı renklerde görebiliyoruz. Belki diğer tüm durumlarda da görülen renkler çok farklıdır; ama bunu henüz bilemiyoruz. Ama bu konuda pek çok bilim alanında ve zihin felsefesinde önemli çalışmalar yapılmaktadır. İstisnai durumlar olsa bile, aynı nesneye ilişkin farklı renk görünümlerine sahip olabildiğimiz bir durumda, Wittgenstein'ın söylediği gibi renkleri göstererek anlatabilmemiz çok da mümkün değildir.

5. SONUÇ

20. yüzyılın en etkileyici filozoflarından birisi olan Wittgenstein, düşüncelerini dil felsefesi ve mantık üzerine yoğunlaştırmıştır. Wittgenstein'ın hareket noktası dil, dünya ve mantık ilişkisine odaklanmış iken, renkler konusundaki düşüncelerini *Defterler, Tractatus, Felsefi Soruşturmular, Mavi Kitap, Kahverengi Kitap, Renkler Üzerine Düşünceler* eserlerinde ele almıştır.

Wittgenstein'ın renkler üzerine düşüncelerindeki temel savunusu renklerin tanımlanmasının yalnızca bahsedilen renkte bulunan bir nesnede gösterilerek mümkün olabileceği durumudur. Diğer bir renkler konusundaki savı da iki rengin aynı zamanda aynı yerde bulunmasının mümkün olamayacağı konusundaki düşüncesidir.

Wittgenstein'ın renklerin tanımlamasıyla ilgili renklerin gösterilebilirlik durumlarında bazı problemler mevcuttur. Renk körü olduğunu bilmeyen bir insanın renkleri herkes gibi gördüğünü sanması ve renk illüzyonundan kaynaklanan tek bir rengin iki farklı renkte görünebilir olması durumlar, Wittgenstein'ın renklerin gösterilecek anlatılabilecekleri düşüncesini temelden sarsmaktadır.

Renk körleri, renk körlüğü testi olmadan önce, renk körü olduklarının farkında bile olamamışlardır. Wittgenstein bu konuda renk körü olup olmadıklarını bireylerin anlamayacağını *Renkler Üzerine Notlar* eserinde kendisi belirtmiştir. Renk körlüğü hastalığı keşfedilmeden önceki zamanlarda aynı rengi farklı görme durumu düşünülemezdi, renk körlüğü testi ile renk körlüğü hastalığı tanılanmış ve renklerin farklı görülebilme ihtimaline sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Renklerin farklı görülmemesiyle ilgili bir diğer durumun ise renk illüzyonundan kaynaklandığı görülmüştür. Renk körlüğü gibi tıbbı bir hastalığın ve renk illüzyonu gibi bir durumun var olduğu bir ortamda, Wittgenstein'ın renklerin tanımlanmasına ilişkin olarak renklerin gösterilerek anlatılması düşüncesinin her durumda mümkün olmadığı görülmektedir. Buradaki kilit nokta farkındalık durumudur. Renk körü olduğunun farkında olmayan bir insana normal bir insan herhangi bir rengi göstererek anlatırsa, renk körü birey başka bir renk görmektedir. Fakat bu gösterilen renk ile aynı renk değildir, ancak renk körü bunun farkında olmadığı için rengi doğru gördüğünü ve gösterende rengi tek renk olarak gösterdiğini sanır.

Renk illüzyonun yaşanabileceği bir ortamda, bir nesnenin sahip olduğu renk gösterilerek bu renk anlatılmaya çalışılırsa, yine bir nesnenin sahip olduğu rengin iki farklı şekilde duyumsandığı fark edilmeden yanlış renk kavramı öğretilebilir ya da renkler ve onların adları arasında doğru bir eşleşme sağlanamayabilir. Bu nedenle Wittgenstein'ın renklerin gösterilerek tanımlanabileceği düşüncesinin her durumda ve ortamda mümkün olduğunu söylemek oldukça güçtür.

KAYNAKÇA

Alada, D. (2004) "İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(2).

Alkayış, A. (2018). "Dil Felsefesi Bağlamında Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* İle *Felsefi Soruşturmalar* Döneminin Karşılaştırılması", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-47.

Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Altuner, İ. (2010). "Olguların Diliyle Konuşmak: Tractatus Üzerine Bir Deneme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 17, 65-70.

Ardıç, A. (2018). "Goethe ve Wittgenstein'ın renkler kuramı", *Düşünbil Dergisi*. Erişim tarihi: 17 Aralık 2019, https://dusunbil.com/goethe-ve-wittgensteinin-renkler-kurami/.

Arlı Çil, D. (2019). "Wittgenstein'ın Birinci Dönem Düşüncelerindeki Resim Kuramı ve Anlamla İlgili Sorunlar", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2, 102-115.

Arslan, M. (2017). "Wittgenstein'da Matematik Felsefesi". *VII. Mantık Çalıştayı Kitabı*, (ed. Vedat Kamer, Şafak Ural), İstanbul: Mantık Derneği Yayınları.

Austin, J. (1980). "Wittgenstein's Solutions to the Colour Exclusion Problem". *Philosophy and Phenomenological Research*, 41(1-2), 142-149.

Biletzki, A. ve Matar, A. (2020). "Ludwig Wittgenstein", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (ed. Edward N. Zalta), Erişim Tarihi: 23.04.2021, https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/wittgenstein/.

Byrne, A. Hilbert, D. R. (2003). "Color realism and color science", *Behavioral and Brain Sciences*, 26(1), 3–21.

Byrne, A., Hilbert, D. R. (2000). "Colour Vision, Philosophical Issues About", *Encyclopedia of Cognitive Science*, Illinois: University of Illinois.

Cebi, C. (2021). “Berkeley’nin Locke Eleştirisi”, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2021, https://www.academia.edu/43589789/BERKELEYN%C4%B0N_LOCKE_ELE%C5%9ET%C4%B0R%C4%B0S%C4%B0.

Çakmak, C. (1997). “Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi”, *Felsefe Arkivi*, 30, 141-151.

Çalcı, S. (2012). “Felsefi Soruşturmalar’da Oyun Kavramının Kuruluşu Üzerine Wittgenstein” *Mediterranean Journal of Humanities*, 2 (2), 35-43.

Drake, S. (1957). *Discoveries and opinions of Galileo*. New York: Doubleday & Co.

Dromm, K. (2006). “Wittgenstein on Language-Learning”, *History of Philosophy Quarterly*, 23(1), 79–94. Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021, www.jstor.org/stable/27745045.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997), Cilt 3, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Erdem, H. S. (2010). “Dil, Önerme ve Gerçeklik I: Wittgenstein Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu,* 3(5), 19-40.

Erickson, G. W. (1991). Wittgenstein’s Remarks on Colour, *Diálogos San Juan-Puerto Rico*, 57, 113-136.

Goethe, J. (2013). *Renk Öğretisi,* (Çev. İlknur Aka), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gözütok, M. (2018). “Descartes’ın Görme Kuramı”, *Felsefe Arkivi*, (48), 1-20.

Gültekin, A. C. (2018). Wıttgensteın’da Özel Dil Argümanı ve Sosyal Bağlamın İşlevi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 427-448.

Gündoğan, A. O. “Dil- Düşünce Ve Varlık İlişkisi”, Erişim tarihi: 30 Kasım 2018, http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Dil-Dusunce-ve-Varlik-Iliskisi.pdf?i=1..

Hacker, P. (2001). “Ludwig Wittgenstein (1889-1951)”, *A Companion to Analytic Philosophy*, (ed. A. P. Martinich & D. Sosa), New York: Blackwell Publishers.

Hilbert, D. R., Kalderon, M. E. (2000). “Color and the inverted spectrum”, *Color perception: Philosophical, psychological, artistic, and computational perspectives. Vancouver Studies in Cognitive Sciences*, Volume 9, (Ed. S. Davis), New York: Oxford University Press, 187-214.

Jacquette, D. (1990). “Wittgenstein and the Color Incompatibility Problem”. *History of Philosophy Quarterly*, 7(3), 353–365. Erişim Tarihi: 6 Ocak 2021, www.jstor.org/stable/27743943.

Maund, B. (2013). “Philosophy of Color”, *Encyclopedia of Color Science and Technology*, Crawley: Springer Science Business Media.

Morkoç, U. (2016). “Geç Dönem Wittgenstein Felsefesinde Gramer Kavramı ve Dilin Otonomisi”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 93-111.

Nutku, U. (2006). “Felsefenin Temel Disiplini: Ontoloji”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (1), 79-84.

Öktem, Ü. (2017). “John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *43*(2), 133-149.

Özsoy, S. (2015). “Anlamın Resim Kuramından Dil Oyunlarına: Ludwig Wittgenstein”. *Mavi Atlas*, (4), 145-154.

Palmer, S. E. (1999). “Color, consciousness, and the isomorphism constraint”, *Behavioral and Brain Sciences*, 22(6), 923-989.

Panova, E. (2006). Wittgenstein’ın Felsefi Metamorfozu, (çev. F. Osman). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *15* (2), 383-413.

Per, M. (2012). “Renk Teorilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (8), 17-26.

Ramsey, F. (1973). “Review of Tractatus”, *Essays on Wittgenstein’s Tractatus* (Eds. I. M. Copi & R. W. Beard) New York: Hafner Press.

Rızvanoğlu, E. (2006). “Wittgenstein ve Bakhtin’de Tekdillilik ve Çokdillilik Sorunu”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 123-130.

Rızvanoğlu, E. (2013). *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Soskice, J. (1998). "Din Dili" (çev. Mustafa Turan). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 355-368.

Soykan, Ö. N. (2006). *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*. İstanbul: MVT Yayıncılık.

Tarımcıoğlu, H. (2019). "Özdeşlik İlkesi Sorunu ve Yansımalı Olmayan Mantıklar", *Felsefe Arşivi*, (51), 249-260.

Tepe, D. "Dil Felsefesinin Temeli ve İfadeleri Önemi". Erişim Tarihi: 30 Kasım 2018,https://www.academia.edu/36800914/Dil_Felsefesinin_Tarihi_%C4%B0%C3%A7eri%C4%9Fi_ve_%C3%96zellikleri

Tokdil, E. (2016). "Renk Kuramları ve Andre Lhote Örnekleminde Renk Algısına Fenomenolojik Yaklaşım", *İdil Dergisi*, 5(22), 547-568.

Topaloğlu, A. (2007). "Renk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, Erişim tarihi: 30 Mart 2021, https://islamansiklopedisi.org.tr/renk#2-felsefe.

Topdemir, H. G. (2012). "Leonardo Da Vinci'nin Optik Çalışmaları", *Dört Öge*, (2), 37-50.

Wittgenstein, L. (2000). *Tractatus Logico-Philosophicus* (çev: O. Aruoba), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı.

Wittgenstein, L. (2004). *Defterler: 1914-1916* (Çev: Ali Utku). İstanbul: Birey Yayıncılık.

Wittgenstein, L. (2006). *Felsefi Soruşturmalar*, (çev. Deniz Kanıt), İstanbul: Totem Yayıncılık.

Wittgenstein, L. (2011). *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap* (çev. Doğan Şahiner). İstanbul: İş Kültür Yayınları.

Wittgenstein, L. (2014). “Renkler Üzerine Düşünceler I. 1-60” (çev. İlyas Altuner*). Beytulhikme An International Journal of Philosophy,* 4(1).

Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar,* (çev. Haluk Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları, 4. Baskı.

Wittgenstein, L. (2018). “Renkler Üzerine Düşünceler I. 61-88” (çev. İlyas Altuner*). Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11).

Yıldırım, M. (2017). “Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı”. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy,* 7(2), 163-183.

Zeki, S. (1983). “Colour coding in the cerebral cortex: The reaction of cells in monkey visual cortex to wavelengths and colours”, *Neuroscience*, 9(4), 741–765.

Zelanski, P., Fisher, M. P. (1994). *Color*. London: Callman and King Ltd.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Bu Ayakkabı Sosyal Medyayı İkiye Böldü: Gri-Turkuaz mı, Pembe-Beyaz mı?” (2019), Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/bu-ayakkabi-sosyal-medyayi-ikiye-boldu-gri-turkuaz-mi-pembe-beyaz-mi.

“Bu Elbise Ne Renk? İşin Sırrı Çözüldü” (2015). Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, https://www.f5haber.com/gundem/bu-elbise-ne-renk-isin-sirri-cozuldu-185701.

“Bu Elbise Ne Renk? İşin Sırrı Çözüldü” (2015). Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, http://www.internethaber.com/bu-elbise-ne-renk-isin-sirri-cozuldu-770565h.htm.

“Bu Haplar Ne Renk” (2015). Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2020, https://m.yeniakit.com.tr/haber/bu-haplar-ne-renk-110989.html.

“Ludwig J. J. Wittgenstein: Biyografi” (2014 Nisan). Erişim tarihi: 19 Kasım 2018, http://felsefeguncesi.blogspot.com/2014/04/ludwig-jj-wittgenstein-biyografi.html.

“Ludwig Wittgenstein’ın Acımasız Dürüstlüğü, (2017). Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018, https://dusunbil.com/ludwig-wittgensteinin-acimasiz-durustlugu/.

"Pantone", *Wikipedi: Özgür Ansiklopedi* (2019). Erişim tarihi: 17 Ocak 2019, https://tr.wikipedia.org/wiki/Pantone.

"Wittgenstein'ın Bakma Tutkusu". *Düşünbil Dergisi*, (2017). Erişim tarihi: 19 Kasım 2018, https://dusunbil.com/ludwig-wittgensteinin-bakma-tutkusu/.

"Wittgenstein'ın Verdiği Yaşam Mücadelesi", *Düşünbil Dergisi*, (2017). Erişim tarihi: 29 Kasım 2018, https://dusunbil.com/wittgenstein-ve-verdigi-yasam-mucadelesi/.

"Yıllardır tartışılan elbisenin rengi için bilimsel açıklama", Erişim Tarihi: 17 Ocak 2019,https://www.google.com/search?q=mavi+siyah+elbise&safe=active&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=OqUgn2-Gks3mcM%253A%252CZvQbCgs7D7x4eM%252C_&usg=AI4_-kTmqdRb4sQ5FqRzwTiT6W7XMt_bxA&sa=X&ved=2ahUKEwjcg_ist-HfAhWZRBUIHeO9BqIQ9QEwBnoECAUQEA#imgdii=H1pCOpQopkNuCM:&imgrc=_lM1r1XSZHz7UM.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-8531-7095
Adı Soyadı	Kübra ATALAY ALTUN
Doğum Yeri	Kahramankazan
Doğum Tarihi	1995

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Felsefe Bölümü

YÜKSEKLİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe Anabilim Dalı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	Orta Seviye

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

YAYINLAR

1.	Atalay, Kübra. (2018). "İnsanın Hume Felsefesinde Nesne ve Descartes Felsefesinde Özne Olarak Konumu: Marina Abramoviç Örneği", 3rd International Symposium On Philosophy, Education, Arts and History of Science, Giresun-Türkiye 2018
2.	Atalay, Kübra. (2019). "Adların Kullanımı ve Aklı Selim İnsanın A priorisi Bağlamında Kripke: Adlandırma ve Zorunluluk Kitabının İncelenmesi" Usbik 2019 Sosyal Bilimler Kongresi, Nevşehir-Türkiye 2019.

İLETİŞİM

Adres	Kahramankazan/ANKARA
E-mail	kkubraatalayy@gmail.com